

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2021

ISSN 0015-248X (print)
ISSN 2670-2541 (online)

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Hanna Lindberg
Ansvarig chefredaktör
Emil Kaukonen
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Pia Maria Ahlbäck
Martina Björklund
Mats Börjesson
Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Uggla
Tage Kurtén
Kristina Malmio
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Pekka Kettunen
Jutta Ahlbeck
Eva Costiander-Huldén
Carina Gräsbeck
Margrét Halldórsdóttir
Jonas Lagerström
Hanna Lindberg

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nordprint Ab

Kontakt

Redaktionen: finsktid@abo.fi
Prenumerationer: pren-finsktid@abo.fi

Mer om oss

www.finsktidskrift.fi
Instruktioner för skribenter:
www.finsktidskrift.fi/medverka/for-skribenter/
Om prenumerationer: www.finsktidskrift.fi/prenumerera/

Bidragsgivare

Svenska Litteratursällskapet i Finland, Svenska Kulturfonden,
Föreningen Konstsamfundet, Stiftelsen Emilie och Rudolf
Gesellius fond för filantropiska och kulturella ändamål,
William Thuring's Stiftelse, Kommerserådet Otto A. Malms
Donationsfond, Waldemar von Frenckells stiftelse

Innehåll 5/2021

<i>Chefredaktör Hanna Lindberg</i>	
Kommunikation och relationer i en digital tidsålder	5
Kollegialt granskade artiklar	
📖 <i>Charlotta Hilli</i>	
Att tänka med posthumanistisk bildningsteori i virtuella lärmiljöer. Etiska relationer och kommunikation	7
Essäer	
<i>Sven-Johan Spånberg</i>	
Arthur Symons – en bortglömd författare och kritiker	35
<i>Panu Petteri Höglund</i>	
Självbiografi som litterär genre i det gäliska Irland	47
<i>Carola Envall</i>	
Nätet, klösträet, luppen – kroppar och redskap i metapoetiska dikter av Solveig von Schoultz	59
Granskaren	
<i>Olli Lagerspetz</i>	
Edvard Westermarck och hans miljö	69
<i>Else-Britt Kjellqvist</i>	
Havet – föremål för blicken och ordet	72
<i>Lennart J. Lundqvist</i>	
Håll Sverige utanför – även om kungen går	76
<i>Henrika Zilliacus-Tikkanen</i>	
Fördjupad kunskap om den engagerade reportern	79

Kommunikation och relationer i en digital tidsålder

I numrets kollegialt granskade artikel utgår Charlotta Hilli från studenters erfarenheter av och respons på en distanskurs, och analyserar med hjälp av posthumanistisk bildningsteori hur etiska relationer och kommunikation omförhandlas i mötet med en digital plattform, då människa och materia sammanflätas. Ämnet är högst aktuellt med tanke på studiernas och arbetets omstrukturering, i synnerhet i samband med pandemin. För min egen del sker 90 procent av arbetskommunikationen digitalt och jag har insett att den kommunikation jag för med och de relationer jag bildar till mina kollegor och studenter är annorlunda och vilar på andra premisser än vad de annars skulle göra. Det digitala genererar annorlunda subjekt – på gott och ont – och utvecklingen tyder inte på att betydelsen av dessa skulle minska även om pandemin en dag tar slut.

Numrets essäer ger inblick i finlandssvensk, engelsk och gälisk litteratur. I Sven-Johan Spånbergs essä introduceras läsaren för Arthur Symons, en brittisk författare och kritiker verksam vid sekelskiftet 1900. Även om Symons i dag är bortglömd av den stora allmänheten, vill Spånberg med sin essä visa på den centrala betydelse han hade för sin samtid. Symons kan betraktas som en ledare för tidens avantgarde och hans bestående insats var framför allt i egenskap av kritiker. Han upptäckte och uppmärksammade nämligen nya litterära inriktningar.

Panu Petteri Höglund fortsätter göra *Finsk Tidskrifts* läsare bekanta med de keltiska språken och deras litteratur, denna gång genom en essä om den iriska självbiografigenren. Denna genre fick en central roll i och med det iriska språkets revitalisering i slutet av 1800-talet och författades främst av modersmålstalare på den irländska landsbygden. I sin essä går Höglund igenom de viktigaste bidragen till genren samt de omständigheter de uppkom i.

Numrets avslutande essä är Carola Envalls *lectio praecursoria* för avhandlingen *Hand av sol. Den taktila förnimmelsens funktioner i jagets relationer till Gud i Solveig von Schoultz lyrik* (Åbo Akademi 2021). Envall studerar den taktila förnimmelsens betydelse för relationen mellan jaget och det gudomliga i dikter av von Schoultz. I texten illustreras detta genom tre dikter av von Schoultz som gestaltar skrivarbetet genom det kroppsliga och sinnliga, och i sina reflexioner kring arbetet låter Envall det fysiska arbetet, diktandet och forskningen stå sida vid sida.

Finsk Tidskrifts redaktion ser fram emot en spännande höst med många givande lässtunder. Vi önskar det samma till våra läsare!

Hanna Lindberg
Raseborg, 6.9.2021

Kollegialt granskade artiklar

📖 Att tänka med posthumanistisk bildningsteori i virtuella lärmiljöer. Etiska relationer och kommunikation

Charlotta Hilli

Ingång

We are indeed becoming posthuman ethical subjects. We do so by overcoming hierarchical dichotomies and cultivating instead our multiple capacities for relations and modes of communication in a multi-directional manner.

(Braidotti 2019, 63)

Rosi Braidotti (2019) beskriver i citatet ovan posthumanistisk etik som ett experimenterande med människans kapaciteter att bli, att göra motstånd mot förtryckande system och dikotomier samt att upptäcka de många olika relationer som människan är sammanflätad med. Människan kommunicerar på otaliga och mångsidiga sätt och kommunikationen rör sig i många olika riktningar. I den här artikeln undersöker jag hur etiska sammanflätningar (om)skapas

i en virtuell lärmiljö genom att tänka *med* posthumanistisk bildningsteori. Det är ett sätt att (post)kvalitativt studera mänskliga och materiella relationer genom att sätta valda begrepp i arbete och utforska nya frågor som uppstår genom denna process (Jackson & Mazzei 2017).

Carol Taylor (2017) har introducerat begreppet *posthumanistisk bildning* som innebär att natur och kultur inte ses som åtskilda utan som sammanflätade (t.ex. människa/maskin). Posthumanistiska bildningsprocesser är tillblivelser (becoming-with) där mänskliga och icke-mänskliga varelser ingår i, påverkar och påverkas av en rad sociala, känslomässiga och materiella relationer. Människan ses som ett relationellt väsen som är sammanflätat med andra varelser och materiella ting. Det etiska idealet är att öka möjligheten för olika relationer och att skapa en gemenskap som förverkligar detta (Braidotti 2019, 167). Etiska relationer förstås som något som skapas och omskapas i relationer *mellan* människor *och* materia, och därmed *görs* etiska sammanflätningar.

Kontexten för artikeln är en distanskurs om att leda grupper där yrkeshögskolestuderande samarbetade i ett diskussionsforum i den virtuella lärmiljön itslearning. Kommunikationen i kursen skedde endast digitalt och skriftligt (asynkront). När jag läste materialet som samlats in under kursen (se avsnitt fyra) stod jag inför några utmaningar. Jag upplevde att materialet bekräftade mycket som redan skrivits om kursdeltagares samarbete på distans inom högre utbildning (se avsnitt tre). Den posthumanistiska bildningsteorin (Taylor 2017) utmanade mig att undersöka materialet och teorin på nya sätt så att nya teoretiskt laddade frågor kunde produceras (jfr Jackson & Mazzei 2017) nämligen: *Vilka etiska relationer skapas eller omskapas i intra-aktionerna mellan kursdeltagarna och den virtuella lärmiljön?* Att tänka med posthumanistisk bildningsteori öppnar för att undersöka effekter av etiska relationer där den asynkrona kommunikationen utgör en av flera potentiella agenter. Begreppsapparaten (etiska sammanflätningar, etiska relationer och intra-aktioner) som används i artikeln är hämtad från posthumanistiska teorier (se avsnitt två).

Distansundervisning utmanar (ut)bildningens rumslighet (spatialitet) eftersom undervisningsformen aldrig varit bunden till en fysisk plats utan i stället har kommunikationen mellan lärare och

studerande skett exempelvis brevlades (Moore 2015). Numera är distanskursdeltagare vanligtvis hänvisade till digitala platser (t.ex. en virtuell lärmiljö) där kommunikationen (in)om kursen sker. Den flexibilitet som distanskurser ofta innebär gör det möjligt för människor med olika bakgrunder, från olika geografiska platser och i olika livssituationer att studera tillsammans (Moore 2015). Vid distanskurser skapas sociala och materiella sammanflätningar genom de kommunikationsformer som ingår. Kommunikationen rör sig i otaliga riktningar (multi-directional), bland annat mellan deltagarna och mellan lärmiljön och deltagarna. Det öppnar för olika möjliga effekter på de relationer som (inte) skapas eller omskapas under kursen vilka kan ha betydelse för de etiska sammanflätningarna. Lärmiljön sätter vanligen ramarna för hurudan kommunikation som kan ske under en kurs, ifall den kan ske i realtid eller fördröjt (asynkront).

Ur ett posthumanistiskt perspektiv kan teknologier bli agentiska vid pedagogiska relationer och de ses inte som passiva verktyg som kontrolleras av människor (Ceder 2016). Artikeln utgår från att virtuella lärmiljöer kan bli agentiska genom de kommunikationsformer i olika riktningar (jfr Braidotti 2019) som de erbjuder och kommunikationsformernas effekter på samarbetet och deltagarnas olika sätt att delta i eller undvika samarbetet. Posthumanistisk bildningsteori, i den form den används här, kan berika distansundervisningen så att den utvidgas till att respektera deltagarnas livssituationer, materiella villkor och förutsättningar att studera (jfr Bayley 2019) jämte de otaliga etiska, känslomässiga, sociala och materiella relationer som människan ingår i vid kunskapande (knowledging) och tillblivelse (jfr Taylor 2017).

I följande teoretiska avsnitt diskuteras posthumanistisk bildning (Taylor 2017) och centrala begrepp, nämligen sammanflätningar, agens, intra-aktioner (Barad 2007) och etiska relationer (Braidotti, 2019). Forskning om kursdeltagares samarbete och olika slags relationer i virtuella lärmiljöer diskuteras i avsnitt tre. Metodologiska och analytiska engagemang (diffraktion, agentiska snitt) diskuteras i avsnitt fyra och analysen presenteras i avsnitt fem. Artikeln avslutas med en diskussion om de etiska sammanflätningar med virtuella lärmiljöer som identifierats och en kort sammanfattning.

Posthumanistisk bildning är ett nytt perspektiv inom bildningsforskningen och har introducerats av Carol Taylor (2017). Taylor respekterar den rika och brokiga historia som bildning bär på (se t.ex. Horlacher 2016), men genom den posthumanistiska ingången utmanas moderna och humanistiska idéer om bildning. Moderna idéer om bildning uppkom inom den nyhumanistiska traditionen som såg bildning dels som en inre och personlig process hos människan (jfr Humboldt), dels som ett resultat av den gemenskap människan är del av (jfr Hegel) (Gustavsson 2007). Människans relationer till bland annat kulturen, språket och etiken är viktiga för att människan ska röra sig från det bekanta till det okända och söka ny kunskap om sig själv och sin omvärld (ibid.). Mellanmänskliga relationer blir viktiga ur ett etiskt perspektiv för att undvika det som bland andra Moira von Wright (2007) varnar för, nämligen ett ensidigt självförverkligande utan någon förankring i det moraliska ansvar gentemot andra som bildning innebär (jfr Sörlin 2019).

Den moderna bildningstanken har kritiserats för att vara exkluderande, elitistisk och oförmögen att hantera orättvisor i samhället (Horlacher 2016). Den kritiken återfinns inom posthumanistisk bildning som dessutom ifrågasätter en människocentrerad hållning och i stället undersöker relationerna *mellan* inre och yttre processer som människan är sammanflätad med (Taylor 2017). Taylor (2017) använder Karen Barads begrepp *sammanflätningar* (entanglements) för att utmana humanistiska idéer om utbildning och en värld som är ontologiskt uppdelad i subjekt och objekt, där människan vanligtvis tillskrivs kapaciteter att skapa effekter och förändringar. Begreppet sammanflätningar förutsätter att människan, objekt och världen står i ständiga relationer till varandra. Därmed är de inte åtskilda utan flätade samman i olika situationer som de *tillsammans* producerar.

Vidare innebär posthumanistisk bildning ontologiska, epistemologiska och etiska sammanflätningar inom en rad relationer. Kunskapande och etiska processer är sammanflätade med känslomässiga, kognitiva, sociala och materiella faktorer (Taylor

2017). Att veta, att känna, att vara¹ är sammanflätade och kan inte studeras separerade från varandra. De skapas och omskapas i relationer *mellan* olika agenter som påverkar vetande-i-blivande² eller bildningsprocesserna (Taylor 2017). Taylor menar att posthumanismen kräver en nytolkning av etiska relationer för att utvidga dem till att omfatta icke-mänskliga och mer-än-mänskliga agenter samt de materiella relationer som människan är involverad i. *Etiska sammanflätningar* förstås inte som specifika mellanmänskliga fenomen. De utvidgas till att omfatta dynamiska och intra-aktiva vetande-i-blivande processer och en rad potentiella agenter (Taylor 2017).

Begreppen agens och agentisk används genomgående i den här studien. Agens förstås som ett görande och tillblivande som aktualiseras vid intra-aktioner och som kan skapa förändringar (Barad 2007, 178). *Intra-aktioner* syftar på att de/n som agerar är en del av och påverkar fenomenet som undersöks (Barad 2007). Jämfört med begreppet interaktion som syftar på att åtskilda delar möts för en tid och sedan skiljs åt innebär intra-aktion att agenterna är sammanflätade (Barad 2007, 89). Posthumanistisk bildning förutsätter inte på förhand vem eller vad som blir agenter eller agentiska, utan det märks först när specifika intra-aktioner och de förändringar eller effekter de skapar studeras närmare (Taylor 2017).

Enligt Taylor (2017) kan posthumanistisk bildning skärpa etiska debatter om social rättvisa och medborgarskap genom att ifrågasätta vem dessa omfattar, vem som exkluderas och *var* de omskapas. Posthumanismen betonar alltså även platsens betydelse för tillblivelse. Posthumanismen beaktar nämligen lokala *och* globala tillhörigheter genom att granska fysiska *och* virtuella platser för intra-aktioner (t.ex. formella *och* informella lärmiljöer). Därmed är bildningsprocesserna inte bundna till en fysisk

1 Carol Taylor (2017) kallar bildningsprocesserna för knowing-in-being och knowing-in-becoming, som jag valt att översätta till vetande-i-varande och vetande-i-blivande. Entanglements och knowledging har jag översatt till sammanflätningar och kunskapande, även om sammanvävningar och kunskapsskapande också förekommer i svenska sammanhang.

2 Ett sätt att stilistiskt beskriva posthumanismens relationella, icke-hierarkiska och intra-aktiva förhållningssätt är att använda snedstreck eller bindstreck i stället för mellanslag.

utbildningsinstitution, vilket är viktigt eftersom det är virtuellt samarbete som undersöks här.

Posthumanismens bidrag till pedagogikens område är mångfacetterat eftersom den ifrågasätter dikotomier som exempelvis mänskliga/maskin och lokal/global (Braidotti 2019). Kunskapande ses som flytande kollaborativa och icke-hierarkiska processer eftersom de rör sig mellan olika nivåer och knyter an kunskapandet till en utvidgad värld där en rad agenter kan ingå (Braidotti 2019). Genom ett posthumanistiskt perspektiv kan mänskliga, icke-mänskliga och mer-än-mänskliga kroppar bli agentiska i sociala och materiella relationer (Pedersen 2014; Snaza & Weaver 2015).

Posthumanistiska teorier gör det möjligt att exempelvis undersöka negativa effekter av digitala system som virtuella lärmiljöer. Enligt Brad Petitfils (2015, 34) är teknologier grundade i humanistiska idéer och därför blir det viktigt att granska vilka följder de får inom bland annat utbildning. I egenskap av användare i digitala system producerar studerande data och det är svårt att övervaka hur data används av dem som producerat plattformarna (Bayley 2018). I en digital tid blir det viktigt att aktivt arbeta för rätten till kommunikation och privatliv när mänskliga kroppar dematerialiseras och digitala kroppar materialiseras i formen av digital data som ägs och kontrolleras av marknadskrafter som exempelvis Facebook (Braidotti 2019, 130).

Posthumanistisk etik handlar om att drivas av glädje och önskan om att veta *mer* och *bättre* och att *göra* mer och *bättre* genom det (Braidotti 2019, 131). Människans i grunden kollektiva och utåtriktade natur (om)skapas i de nätverk av relationer hon är en del av och bevisar (inhabit) utan att hon för den skull strävar efter att kontrollera eller erövra dessa nätverk. Kontroll och erövring är humanistiska arv som rimmar illa med det posthumanistiska relationella perspektivet som betonar öppenhet inför olika agenter och inför olikheter generellt (Braidotti 2019, 158).

Även Patricia MacCormack (2018) beskriver posthumanistisk etik som fokuserad på olikhet och differentiering i en rad intra-aktiva relationer. Det intressanta blir vad relationerna utmynnar i och det kan inte bestämmas på förhand eftersom olika relationer och olika situationer genererar potentiellt olika effekter när flera olika agenter, inte enbart människor, ingår (se även Snaza

& Weaver 2015). Enligt Barad (2007) finns det ett etiskt ansvar sammanflätat med mänsklig agens. Ansvaret förutsätter att människor intra-agerar ansvarsfullt för att utmana och omskapa det som har betydelse och det som tidigare kanske inte erkänts betydelse. Agens blir därför till ett aktivt etiskt ställningstagande där kunskap iscensätts, skapas eller förverkligas genom olika intra-aktioner för att förändra världen till det bättre (jfr vetande-i-blivande processer).

Enligt Braidottis (2019, 171) beskrivning skapar posthumanistisk etik förutsättningar för affirmativt tillblivande (affirmative becoming). Detta innebär att identifiera de (negativa) affekter vi har och som gör oss ofria. Denna process gör det möjligt för oss att göra motstånd och att skapa handlingsutrymmen som kännetecknas av glädje, hoppfullhet och önskan (desire). Braidotti noterar en skillnad mellan affekter och känslor (emotions). Hon menar att känslor måste av-psykologiseras (de-psychologize) och frånkopplas individualism för att visa på komplexa mänskliga och icke-mänskliga relationer. Känslor (för)blir enligt Braidotti inre och psykologiska processer medan affekter är riktade utåt mot de relationer de kan hjälpa till att (om)skapa, förändra eller göra motstånd mot. Braidotti (2019, 47) menar att affekter aktiverar våra kroppar och skapar en kraft att agera och påverkas av de otaliga relationer vi är del av (to affect and be affected). Därför blir de viktiga för ett affirmativt tillblivande.

Karin Gunnarsson (2017, 28) definierar affekter och känslor på följande sätt: "Affekter är en obestämd kroppslig intensitet och kapacitet att handla medan känslor är upplevelsen av att bli berörd och affektivt påverkad." Därmed är affekter och känslor förenade och inte åtskilda även om de inte är identiska (jfr människa/maskin). I likhet med Gunnarsson (2017) förstår jag känslor som sammanflätade med affekter samt materiella och sociala aspekter vid etiska relationer (jfr vetande-i-blivande processer).

Braidotti (2019, 168–169) menar att *posthumanistiska etiska relationer* innefattar en rad negativa aspekter som exempelvis smärta, självdestruktivitet och utsatthet men i det etiska ligger en möjlighet att förändra dem till något annat. Därmed handlar posthumanistisk etik om att (om)skapa eller (om)formulera värderingar tillsammans. Etiska relationer kan (om)skapas i sammanflätade

känslomässiga, sociala och materiella processer där olika agenter beaktas, respekteras och visas hänsyn (jfr vetande-i-blivande processer).

Sociala, känslomässiga, etiska och materiella relationer i virtuella lärmiljöer

Det finns ingen etablerad definition på virtuella lärmiljöer (Johannesen et al. 2012) och de kan omfatta så kallade lärplattformar (Learning Management Systems), sociala medier och avancerade virtuella världar (Weller 2007). Här förstås de som interaktiva och kommunikativa digitala miljöer som erbjuder olika kommunikationsformer (diskussionsforum, chatt) och möjligheter till samarbete mellan kursdeltagare (Annetta, Folta & Klesath 2010). Tidigare forskning har bland annat undersökt mellanmännsliga relationer vid samarbete i distanskurser och betydelsen av de digitala verktyg som använts vid samarbetet. Artikeln företräder posthumanistiska perspektiv som erkänner att digitala miljöer och verktyg kan bli agentiska i undervisningen. Det betyder att de är medskapare till de relationer som etableras eller inte etableras (jfr Ceder 2016; Knox 2016).

Cherney et al. (2018) menar att samarbete är svårare att initiera i distanskurser eftersom mellanmännsliga relationer tar längre tid att etablera när människor inte möts ansikte-mot-ansikte. Sociala relationer antas stärka gemenskapskänslan inom en undervisningsgrupp, vilket kan öka individens engagemang och vilja att genomföra distansstudierna (Farajollahi & Zarifsanee 2012). Ett framgångsrikt samarbete kan leda till högre engagemang, bättre studieresultat och en känsla av gemenskap inom undervisningsgruppen vilket kan minska risken för att distansstudierna avbryts (Barkley et al. 2014). Välkända svårigheter vid samarbete är att gruppmedlemmar inte kommunicerar med varandra eller bidrar till de gemensamma ansträngningarna (Barkley et al. 2014). Det finns olika typer av motstånd mot samarbete. Kursdeltagare kan föredra individuella uppgifter och ha svårt att se nyttan med samarbetet. Deltagare kan ha svaga kommunikativa och sociala förmågor, något som hämmar deras möjligheter att delta i samarbetet.

Ett framgångsrikt digitalt samarbete kan stärka sociala relationer mellan deltagarna och därigenom deras förmåga att förstå och respektera olika perspektiv och visa omsorg om gruppmedlemmar (Annetta et al. 2010; Oliveira et al. 2011). Utifrån tidigare forskning kan det konstateras att de relationer som bildas mellan distansstuderande vid samarbete kan ha en rad positiva kognitiva, känslomässiga och etiska effekter. Samarbete kan också vara en utmanande process att delta i och den kan mötas med motstånd av olika slag.

Ku et al. (2013) identifierade tre centrala faktorer vid ett framgångsrikt digitalt samarbete: dynamiken inom gruppen, bekantskap med gruppmedlemmarna och stödet från handledande lärare. I den här artikeln är de två första faktorerna av intresse. Ett framgångsrikt samarbete kännetecknas enligt Ku et al. (2013) av att gemensamma normer etableras och att kommunikationen mellan medlemmarna är regelbunden. En artig ton vid kommunikationen uppmuntrade övriga deltagare att fortsätta kommunicera och beakta de övriga deltagarnas intressen och behov vid arbetet. Genom att gruppmedlemmarna presenterade personliga synpunkter och delade bakgrundsinformation om sig själva (t.ex. fritidsintressen) kunde sociala relationer etableras inom gruppen. Medlemmarna beskrev ett ökat självförtroende att delta i gruppens arbete när de hade blivit bekanta med varandra. Studiens deltagare var överlag nöjda med det virtuella samarbetet (60 procent) och en majoritet (73 procent) upplevde också att de lärt sig mer genom samarbetet än om de gjort individuella uppgifter.

Tidigare forskning visar att samarbetsaktiviteter i distanskurser påverkas av de digitala teknologier som är tillgängliga. Asynkrona diskussioner (t.ex. diskussionsforum) kan vara viktiga när reflektioner kring det teoretiska innehållet är nödvändiga för samarbetet, medan synkrona diskussioner (t.ex. chatt, videosamtal) är mer spontana eftersom de sker direkt (Annetta et al. 2010). Vid samarbete i virtuella lärmiljöer kan kursdeltagare agera som medskapare till det material som produceras och bli aktiva agenter i processen att skapa kunskap tillsammans. Utöver det kan de dessutom få möjligheten att omskapa den digitala miljö de samarbetar i och anpassa den till gruppens behov vid samarbetet (Ku et al. 2013).

Johri (2011) undersökte kursdeltagares digitala samarbete och identifierade representationella och relationella praktiker. Deltagarna representerade innehållet genom olika verktyg (t.ex. rita, skriva, räkna). Relationella praktiker innebar kommunikationsformerna för och organisationen av samarbetet. Grupperna nyttjade en rad olika resurser (audiokonferenser, chatt, e-post, wikis) för att kommunicera med varandra. De anpassade resurserna till ändamålet med kommunikationen och gruppernas tidsmässiga ramar. De utvecklade nya sätt att använda resurserna. De kombinerade exempelvis synkrona verktyg (chatt, OneNote) och videosamtal för att kunna diskutera sketcher gemensamt (jfr Ku et al. 2013). Generellt är forskare överens om att den virtuella lärmiljön har betydelse vid samarbete på distans även om få ser den som agentisk vid relationsskapande.

Jeremy Knox (2016) har undersökt så kallade Massive Open Online Courses (MOOC) med hjälp av posthumanistiska teorier. Humanistiska antaganden om att människan är självstyrande, autonom och rationell leder ofta till att kurser planeras för få mänskliga möten och mycket icke-mänsklig digital respons. Utgångspunkten är universella värderingar där alla kursdeltagare ska nå samma mål och har samma förutsättningar att studera. Enligt Knox (2016) planeras inte MOOC:ar nödvändigtvis för kursdeltagare med olika utgångslägen eller behov eftersom de digitala plattformarna inte erkänns som agenter vid lärprocesserna. Knox (2016) menar att MOOC:ar kan utvecklas genom posthumanistiska idéer om utbildning. Ifall relationer mellan människor och digitala teknologier beaktas kan kurser utvecklas att inkludera fler deltagare genom att beakta deras unika bakgrund och behov av handledning samtidigt som den digitala plattformen ses som en agent i relationerna under kurser.

Tillsammans med läraren i distanskursen som undersöks här skrev vi en artikel (Hilli & Tigerstedt 2020) där rumsliga och temporala sammanflätningar i den virtuella lärmiljön undersöktes med hjälp av posthumanistisk bildningsteori. Deltagarna valde kursen av professionella och personliga orsaker. De ville lära sig mer om kursens tema att leda grupper och de ville bli bättre på att leda grupper. Distanskursen var en tids- och platsmässigt flexibel lösning under sommaren då de flesta arbetade, reste eller befann

sig på andra orter än yrkeshögskolans campus. Analysen visade att deadlineer blev temporala agenter för att initiera och sätta igång samarbetet. Den skriftliga, asynkrona kommunikationen mellan deltagarna gav gruppmedlemmarna viss kontroll över när kommunikationen kunde ske. Kursen var fem veckor lång och därför blev kursens design agentisk vid samarbetet då den satte ramar för hur länge gruppmedlemmar kunde förbereda sina inlägg. Kunskapande (Taylor 2017) blev något som producerades mellan deltagarna och mellan deltagarna, kursmaterialet och den virtuella lärmiljön. En god diskussion kännetecknades av sammanflätningar mellan personliga/professionella erfarenheter, kognitiva/känslomässiga och teoretiska/praktiska bidrag. En god diskussion innebar inte att återge fakta eller upprepa det som någon annan skrivit. Goda inlägg var personligt/professionellt förankrade, de var känslomässigt välkomnande och vänliga, och varje inlägg utvidgade gruppens gemensamma kunskapande.

Kontext och material

Den distanskurs som undersöks här påminner till sitt upplägg om en MOOC eftersom den välkomnade cirka 240 deltagare från olika yrkeshögskolor i Finland. Den var strukturerad kring individuella uppgifter med digital respons och samarbetsuppgifter i itslearning. Det fanns möjlighet för deltagarna att kommunicera med den handledande läraren synkront (chatt) och asynkront (e-post). Kursens tema var gruppleaderskap (team leadership) och lärandemålen var följande: 1) Att formulera och teoretiskt motivera och diskutera gruppleaderskap och framgångsrikt arbete i grupper. 2) Att kritiskt diskutera olika teorier om gruppleaderskap. 3) Att förstå och tolka vikten av delade visioner och gemensamma beslut vid framgångsrika samarbeten. 4) Att demonstrera och diskutera ett antal olika ledarskapsstrategier och verktyg vid olika och utmanande arbetssituationer. 5) Att visa ökad effektivitet vid gruppleaderskap. Kursuppgifterna var följande: 1) Aktivt deltagande i diskussionsforum. 2) Genomförda förhör. 3) Ett individuellt blogginlägg. 4) En gruppuppgift i form av en skriftlig rapport om

ett av kursens teman. 5) Aktivt deltagande i responsen på andra gruppers rapporter.

Inga närstudier ingick i kursen och deltagarna mötte aldrig varandra ansikte-mot-ansikte. Samarbetet var planerat för itslearning där varje grupp hade en egen tråd för de skriftliga diskussionerna. Trådarna var öppna och deltagare kunde följa alla diskussioner. Deltagandet i diskussionerna skedde genom att ladda upp skriftliga inlägg i gruppens trådar.

Den handledande läraren beskrev kursens upplägg för mig och tillsammans skapade vi tre digitala enkäter (se bilaga 1) med öppna frågor på engelska som deltagarna skulle svara på. En enkät skickades ut inledningsvis för att samla bakgrundsinformation om deltagarna och deras förväntningar på kursen. Den andra enkäten skickades ut halvvägs genom kursen för att samla deltagarnas erfarenheter av samarbetet och den virtuella lärmiljön medan processerna pågick. Den tredje och sista enkäten besvarades i slutet av kursen där också kursutvärderingen ingick. Kursvärderingen var ett allmänt kurskrav inom organisationen där kursens olika delar (bl.a. individuella uppgifter, kursmaterial) rangordnades av kursdeltagarna enligt en skala från 1 till 6. Kursutvärderingen ingick inte i analysen. Med de tre enkäterna ville jag försöka fånga den eventuella bildningsprocess som pågick under den virtuella kursen och de förändringar som det virtuella samarbetet kunde ge upphov till hos deltagarna.

Som forskare kommunicerade jag endast med kursdeltagarna genom det forskningsetiska avtal jag skrev för att informera dem om studien. Den handledande läraren skickade ut och tog emot enkätsvaren i itslearning och skickade dem till mig. Deltagarna i studien var de som lämnat in alla tre enkäter. Kursen pågick fem veckor sommaren 2018. Högskolan godkände studien innan den inleddes. 62 personer (36 kvinnor, 26 män) gick med på att delta i undersökningen genom att godkänna det forskningstillstånd som nämndes ovan. Totalt består datamaterialet av 186 enkäter på 68 A4-sidor. Datamaterialet har redigerats språkligt för att underlätta läsningen. Personlig information om deltagarna har tagits bort för att skydda deras identitet (Forskningsetiska delegationen 2012).

▪ **Diffraktiv analys och agentiska snitt**

Diffraktion valdes för att läsa teori och empiri genom varandra. Jackson och Mazzei (2017) beskriver processen att tänka med teori som ett sätt för forskaren att aktivt överväga studiens kunskapsbidrag genom att låta sig utmanas av teorin och sätta begreppsapparaten i arbete för att se vad den producerar vid den diffraktiva analysen. Jag var intresserad av bildningsprocesser i relation till samarbetet i den virtuella lärmiljön och det var även den information deltagarna fick om studien. Frågan som undersöks närmare lyder: *Vilka etiska relationer skapas eller omskapas i intra-aktionerna mellan kursdeltagarna och den virtuella lärmiljön?*

Diffraktion är en optisk metafor för att identifiera skillnader som har effekter i specifika sammanhang (Barad 2007; Haraway 1997). Det betyder att empirin lästes jämte centrala begrepp (etiska sammanflätningar, etiska relationer, intra-aktioner). Den analytiska processen innebär i sig en sammanflätning av teorier och empiri. Diffraktion innebär inte att konstruera kategorier eller teman, eller att jämföra teorier eller material med varandra (Bozalek & Zembylas 2017). Diffraktion gör det möjligt att undersöka effekter av olika agenter relationer vid en rad intra-aktioner (Lenz Taguchi 2012). Sammanflätningar är besvärliga att undersöka eftersom de förändras med intra-aktioner och agenter (Barad 2007). Diffraktion hjälpte mig att undersöka vissa etiska sammanflätningar som skapats genom min läsning av teorier och empiri samt genom den analytiska begreppsapparaten.

Materialet skrevs ut och intressanta citat markerades med understrykningar, skriftliga kommentarer eller med post-it-lappar. Citaten och kommentarer om dem noterade jag också i ett digitalt dokument. Deltagarna betonade lärmiljöns betydelse i relation till samarbetet. Jag ville göra datamaterialet rättvisa genom att undersöka de skillnader som producerades i de sociala, känslomässiga och materiella relationerna under kursen. Som tidigare konstaterats ses den digitala lärmiljön vanligen som ett neutralt redskap (jfr Ceder 2016; Knox 2016) men datamaterialet tecknade en annan bild. Deltagarna beskrev en agentisk lärmiljö som påverkade kommunikationen och deras känslor i relation till det virtuella samarbetet.

Agentiska snitt användes för att öppna upp situationer där intra-aktioner och sammanflätningar relaterade till etiska relationer identifierades (Barad 2007). Agentiska snitt produceras i relation till den begreppsapparat som används, forskaren och det fenomen som undersöks (ibid, 178). Enligt Barad (2007, 178) har forskaren ett etiskt ansvar att respektera sin sammanflätning med deltagare, materia och de situationer som undersöks. Snitten görs inte objektivt ”utifrån” utan de sker inifrån fenomenet eftersom forskaren är en del av det jämte många andra agenter. Snitten är inte representativa och det är heller inte målet med en diffraktiv analys. Snitten är sammanflätade med situationerna som undersöks och agenterna som påverkar dem (Barad 2007). Processen innebär inte att ett slutgiltigt svar finns eller eftersträvas utan att spänningen mellan teori och empiri genererar nya frågor (Jackson & Mazzei 2017).

Enkätsvaren lästes genom varandra för att öppna upp meningsfulla sammanflätningar och intra-aktioner mellan etiska relationer och den virtuella lärmiljön. Min målsättning var att undersöka de skillnader som sammanflätningarna producerade i relation till den teoretiska begreppsapparaten (se avsnitt två). På så sätt läste jag empirin genom teorin och teorin genom empirin för att öppna upp bägge delar och erbjuda ny kunskap. Härnäst presenteras studiens agentiska snitt. Citat ur datamaterialet återges på originalspråket engelska för att bevara de nyanser som deltagarna beskrev.

Analys: Etiska relationer som intra-aktioner mellan deltagarna och den virtuella lärmiljön

Agentiska snitt gjordes vid tre sammanflätningar som även tillsammans utgjorde en fjärde sammanflätning som fungerar som inledning här. Utdragen ur datamaterialet nedan kan läsas som exempel på ett eller alla av de fyra snitten som analysen producerade.

Den virtuella lärmiljön blev agentisk i relation till deltagarnas *vetande-i-blivande processer* på olika sätt. Den skapade en överblick över kommunikationen mellan deltagarna, något som kunde initiera både mer och mindre kommunikation vilket hade betydelse för de etiska relationer som (om)skapades under kursen. *Skriftliga inlägg* och *känslor* sammanflätades under det virtuella samarbetet.

Ett intra-aktivt flöde av inlägg (om)skapade en *materiell närvaro* i diskussionerna och en rad positiva känslor som i sin tur (om)skapade en aktiv och dynamisk kommunikation inom gruppen. När inlägg inte registrerades i gruppernas diskussionstrådar (om)skapades en *materiell frånvaro* som resulterade i en rad *negativa känslor* som ledde till olika effekter för samarbetet. Intra-aktionerna inom vissa grupper förändrades till att bli inkluderande, dynamiska och kollektiva genom att antalet inlägg ökade och kommunikationen (om)skapades i relation till de olika gruppmedlemmarnas unika bakgrunder och förutsättningar. Negativa känslor skapade inte nödvändigtvis incitament att förändra en bristfällig kommunikation inom gruppen. När kollektiva *gensvar* och *ansvar* inte (om)skapades virtuellt kringsskars veta-i-varande processerna.

▪ **Agentiskt snitt 1: etiska relationer (om)skapas asynkront i relation till gruppmedlemmarna**

Genom asynkrona skriftliga kommentarer (om)skapades etiska relationer i kommunikationen som var *hänsynsfull* och *respektfull* eftersom den anpassades till aktiva gruppmedlemmar. Genom samarbetet blev kursdeltagarna medvetna om att gruppmedlemmarna hade unika och fragmenterade bakgrunder som krävde olika sätt att kommunicera. Skillnaderna inom gruppen blev tydliga genom sättet deltagarna kommunicerade på och deras känslomässiga motiv till att delta aktivt. Känslomässiga och materiella sammanflätningar mellan gruppmedlemmarna krävde ett relationellt förhållningssätt där olikheter bland gruppmedlemmarna respekterades i kommunikationen. Kommunikationen förändrades genom dessa dynamiska intra-aktioner, där känslor och skriftlig kommunikation sammanflätades för att sporra till ett aktivt och engagerat deltagande hos alla i gruppen. Det här fungerar som exempel på vetande-i-blivande processer och etiskt laddad kommunikation som blev välkomnande och uppmuntrande i relation till alla gruppmedlemmar i den virtuella lärmiljön.

Online collaboration discussion is meaningful because it is documented, and I could track the progress of work and the activeness of each team member in the discussion. It is challenging when it comes to forming the team and motivating them to work together, I was very much involved in the discussion. I was leading team 16 and had to

send many messages to confirm the tasks and ask people to participate. Generally, what makes me more active in such a discussion is the general team activeness, clearer team objective and higher contribution level of team members and as a result a better team assignment quality. I learned that one size does not fit all different team members work differently, can be motivated differently and has to be managed differently.

Etiska relationer som *förtroende* och *tillit* (om)skapades i relation till gruppmedlemmarnas aktiviteter (inlägg, respons, svar) i den virtuella lärmiljön. Den asynkrona kommunikationen gjorde det möjligt att följa med gruppmedlemmarnas bidrag till diskussionerna och därigenom lära känna varandra i egen takt. Diskussionsforumet i itslearning skapade en överblick över aktiviteterna inom gruppen och gjorde det möjligt att lära känna de individer som samarbetade med varandra. Den virtuella lärmiljön (om)skapades därmed i bästa fall till ett utrymme för vetande-i-blivande processer i en virtuell gemenskap där såväl kollektiva som individuella kapaciteter och önskemål respekterades.

In my opinion, it is to keep the communication effective and efficient in the team, also to build trust between all the team members. I think the good thing about the virtual learning environment is that all team members can organize their own time for the tasks. I also think that we got to know each other very well, almost like I had known these people longer.

▪ **Agentiskt snitt 2: positiva etiska relationer (om)skapas i relation till asynkrona kommunikationsformer**

Den asynkrona kommunikationen sparades i itslearning och skapade synliga aktiviteter. Kommunikationen blev på så sätt en aktivitet som (om)skapade kursdeltagarnas *materiella närvaro* eller *frånvaro* i diskussionerna. Vissa grupper valde andra digitala plattformar (WhatsApp, Messenger) än itslearning för att kommunicera med varandra av känslomässiga orsaker. Det kollektiva beslutet att flytta kommunikationen annanstans kan ses som ett sätt att tillsammans göra motstånd mot den skriftliga kommunikationsform som itslearning erbjöd. På så sätt försökte grupperna vanligtvis öka kommunikationen och därmed närvaron inom gruppen genom att förändra de kommunikationsformer som de uppskattade att behövdes för samarbetet.

Kommunikationsformerna hade betydelse för de positiva etiska relationerna och vetande-i-blivande processerna på olika sätt. Kommunikation som var omedelbar och mångsidig som vid en chatt gjorde att kursdeltagarna kunde skapa en *vänligare stämning* inom gruppen. Språkliga uttryck som emojis kunde göra kursdeltagarnas kommunikation mer nyanserad och personlig och den kunde bli *vänligare* och *lättare*. Samarbetet innebar bland annat att gruppmedlemmarna skulle förhålla sig kritiska till det gruppen producerade. Det förutsatte att de kunde föra en utvärderande och konstruktiv diskussion kring de kunskapande processer de var med om att skapa tillsammans. En större repertoar av känslouttryck och omedelbarhet i den skriftliga kommunikationen kunde skapa viktiga nyanser i de etiska relationerna.

I really liked that our group used WhatsApp instead of itslearning because that gives a more friendly “environment” and the use of emojis can lighten up the mood even if there is some constructive feedback or other comments that might be a bit negative. I hope to contribute with some personal learning as well and try to always answer on time.

Kommunikationsformen i den virtuella lärmiljön blev sammanflätad med känslomässiga faktorer som *förtroende för* och *tillit till* gruppmedlemmarna. Kommunikationen (om)skapade etiska relationer som *lyhördhet* och *tålmod*. Den asynkrona och skriftliga kommunikationsformen förutsatte att deltagarna väntade in varandras svar. Kursdeltagarna var tvungna att förlita sig på att svar laddades upp i itslearning under veckans lopp och ha *tålmod* med sina gruppmedlemmar. Det var en långsam virtuell diskussion där varje inlägg kunde bli (ytterligare) en sammanflätning i de etiska relationerna. Denna långsamma och tillitsfulla diskussion ledde även till att etiska relationer skapades medan deltagarna väntade in varandras svar, *mellan* inläggen.

It's fun to see what others share and what gives them inspiration, how they think. That communication is key. You don't see each other; you just have to trust that this person reads your message and replies when he/she can. Also, by saying this I'm adding trust to something that I've learned with this course. Trusted that people actually have started with their part and are willing to write on their own. Online collaboration is not easy, but I like a challenge.

▪ **Agentiskt snitt 3: negativa etiska relationer (om)skapas i (öppna) diskussionstrådar**

Negativa effekter av samarbetet var sammanflätade med gruppmedlemmars *låga aktivitet* (få eller inga inlägg) i itslearning och känslomässiga faktorer som en *ovilja att delta* aktivt i samarbetet. Den synliga frånvaron i diskussionstrådarna kunde leda till effekter som *kontroll av* och *övervakning över* gruppmedlemmarnas (in)aktivitet. Det sporrade vissa grupper att byta till sociala medier (Messenger, WhatsApp) där kommunikationen var mer omedelbar och nyanserad (jfr agentiskt snitt 2), men detta var inte alltid tillräckligt för att förändra kommunikationen mellan gruppmedlemmarna. Sammanflätningarna mellan deltagarna och den skriftliga kommunikationsformen förutsatte att varje gruppmedlem aktivt *svarade an* på och *ansvarade för* det som diskuterades (jfr agentiskt snitt 1). Det kan förstås som att varje gruppmedlem tillbjöds ett kollektivt och relationellt ansvar för samarbetet. Vissa deltagare valde att minska sin aktivitet när gensvar och ansvar inte (om)skapades inom gruppen.

The activity and communication among others in the group was low. We used WhatsApp, where I'd thought people would have a lower threshold to answer. I did however learn that I can't change the other people in the team. If they had other motives and aspirations with the course, I couldn't change them. Especially, if we only communicated in text (it's easier to understand each other face-to-face). As written text is only a fraction of what you communicate face-by-face, I would recommend Skype-meetings as part of the work-process, this could have potentially been what would have made our collaboration better.

Det asynkrona samarbetet innebar i bästa fall ökad tillit till och förtroende för att medlemmarnas inlägg i diskussionerna var personliga och genuina (jfr agentiskt snitt 2), men dylika positiva etiska relationer (om)skapades inte i alla grupper. Den handleddande lärarens didaktiska val av öppna diskussionsforum gjorde kommunikationen mellan över 200 personer tillgänglig för alla deltagare. Det skapade negativa känslomässiga effekter som osäkerhet och misstro. Öppna diskussionstrådar kunde öka risken för plagiat när kommentarer kunde kopieras från andra gruppers diskussionstrådar. Den skriftliga kommunikationsformen i itslearning blev sammanflätad med negativa etiska relationer där

gruppmedlemmars inlägg bemöttes med misstro och osäkerhet. Dolda trådar för varje grupp skulle ha skapat en bättre överblick över kommunikationen om kursen, bland annat vem som var aktiva gruppmedlemmar och vilka inlägg som var väsentliga för samarbetet. Aktiviteterna mellan gruppmedlemmarna skulle ha framträtt tydligare med en mer begränsad och fokuserad kommunikation i itslearning. Dolda trådar skulle dessutom ha försvårat plagiat och stärkt de etiska sammanflätningarna. Den dynamiska, uppmuntrande och kollektiva anda som vissa grupper etablerade i sina diskussioner (se agentiskt snitt 1 och 2) stod i bjärt kontrast till den ensamhet, osäkerhet och inaktivitet som också samarbetet kunde (om)skapa i detta tredje agentiska snitt.

Discussions are great in groups, but written assignments are always about trusting the group, and not being 100% sure if what they have written is plagiarized or not. I was not happy with how the course was laid up, it was all very confusing and there were too many folders lying around. Group members were also missing, and nobody was really sure if to start with the team assignment 3 weeks into the course or wait for another week to see if the missing members would turn up. Having a “cleaning” of inactive members after a week or two, seems to be very efficient, and helps both us students and the teachers to know who is serious about the course. The absolute worst part about everything being online, was the fact that our homepage looks like a bomb dropped. Every time a student, any student, in any group, writes a comment in their own groups folder, it is displayed on every student homepage. So, in a course with 250 students, there is no way to navigate through the front page of itslearning. This would not be a problem, if we wouldn't have done the other course just a few weeks earlier, where each student only had access to their own group's discussion and nowhere else. Having discussions sealed, prevents stealing and plagiarism. And with going through the trouble of dividing us into groups anyways, it would seem better to at the same time prevent us from entering other groups' discussions.

Diskussion

Studien har undersökt vilka etiska relationer som (om)skapas vid intra-aktioner i en virtuell lärmiljö, itslearning. Den diffraktiva analysen har identifierat sammanflätningar mellan kommunikationsformerna och känslor i relation till de positiva och negativa etiska relationer som (om)skapades virtuellt. Inlägg i itslearning

blev aktiviteter som registrerades virtuellt, något som (om)skapade de etiska relationerna och vetande-i-blivande processerna (Taylor 2017).

I virtuella lärmiljöer som itslearning kan inlägg sparas, registreras och kopieras. Studien visar att det kan underlätta samarbetet när alla gruppmedlemmar kan följa med aktiviteterna och vid behov förändra kommunikationen inom gruppen. Samtidigt kan en negativ effekt vara ökad övervakning av deltagarnas aktiviteter och att data som sparas i den virtuella lärmiljön missbrukas på olika sätt (jfr Bayley 2018). Öppna diskussionstrådar i itslearning (om)skapade i vissa fall *negativa etiska relationer* där känslor av misstro gentemot gruppmedlemmarna flätades samman med (eventuella) plagierade inlägg från andra gruppers trådar. Den här etiska sammanflätningen visar på nya frågor som skapas gällande deltagarnas ansvar för inlägg vid ett virtuellt samarbete och olika orsaker till att gruppmedlemmar väljer att plagiera i stället för att skapa unika inlägg i relation till det som diskuteras inom gruppen. Vid negativa etiska relationer (för)blev kursdeltagarna separerade eller distanserade utan möjligheter till dynamiska vetande-i-blivande processer (jfr Taylor 2017). Människans kollektiva och utåtriktade natur som Braidotti (2019) ser som väsentlig för en posthumanistisk etik fick inte utrymme vid dessa intra-aktioner. Det tyder på att inte alla deltagare såg möjligheter att göra motstånd mot och förändra negativa känslor genom att aktivt etablera relationer för att förändra samarbetets dynamik.

Knox (2016) hävdar att posthumanistiska perspektiv kan skapa MOOC:ar som bättre stödjer olika kursdeltagare och ger dem handledning och respons enligt individuella behov. På liknande sätt kan virtuellt samarbete i denna form omtänkas genom att beakta agentiska känslor vid samarbete. Kursdeltagare kan antas ha olika sätt att förhålla sig till och hantera virtuellt samarbete. Kursdesignen kan tydligare betona vikten av en aktiv, inkluderande och respektfull kommunikation för etiska relationer vid samarbete. Inaktiva eller frånvarande deltagare kan både av lärare och gruppmedlemmar uppmuntras att delta genom att kommunikationen anpassas till gruppmedlemmarnas olika bakgrunder, erfarenheter och kunskaper (jfr Hilli & Tigerstedt 2020; Ku et al. 2013). Gruppmedlemmars inaktivitet eller frånvaro i diskussionstrådarna

ledde nämligen hos vissa kursdeltagare till ett ökat engagemang för att uppmuntra gruppmedlemmarna att delta. Det kan förstås som ett *kollektivt etiskt ansvarstagande* för samarbetet (jfr Barad 2007) eller ett *affirmativt tillblivande* att aktivt ändra strukturerna kring samarbetet genom ökad kommunikation (jfr Braidotti 2019).

Begränsade kommunikationsformer i virtuella lärmiljöer kan ses som hinder för kursdeltagare att bli agentiska (jfr Knox 2016). Vissa grupper valde att använda chattverktyg (WhatsApp, Messenger) för *vänligare/lättsammare/snabbare kommunikation* och för att nyansera diskussionerna och ge respons till varandra. Deltagarna omskapade därmed kommunikationsformerna till de behov som fanns inom gruppen och målsättningen med samarbetet (jfr Johri 2011). Kursdeltagarna blev i dessa fall agentiska under kursen genom att de förflyttade kommunikationen till andra virtuella miljöer (sociala medier) där en snabbare kommunikationsform med fler känslomässiga uttryck var möjlig (jfr Ku et al. 2013). En negativ effekt av att deltagarna flyttar kommunikationen till sociala medier som Facebook är att den data som kursdeltagare producerar genom sin kommunikation med varandra ägs och kontrolleras av företaget, inte högskolan (jfr Braidotti 2019; Petitfils 2015). Virtuella lärmiljöer behöver erbjuda olika kommunikationsformer bland annat med tanke på kursdeltagares dataintegritet.

Positiva etiska relationer som förtroende, tillit, lyhördhet (om)skapades inte på en offentlig arena i itslearning utan i personliga relationer mellan kursdeltagare i virtuella utrymmen (t.ex. dolda gruppmappar, chattar) som de kunde överblicka. Kursdeltagarna sökte trygga utrymmen för samarbetet vilket kan förstås i ljuset av de etiska relationer som (om)skapades i kommunikationen och känslorna mellan de mänskliga agenterna och den virtuella lärmiljön (jfr Braidotti 2019; Taylor 2017). I den asynkrona och skriftliga kommunikationen kunde deltagarna visa varandra hänsyn och respekt, de kunde vara lyhörda inför varandras kommentarer. Den asynkrona kommunikationsformen förutsatte dessutom tålamod att vänta in varandras kommentarer och att lära sig ha tillit till och förtroende för att gruppmedlemmarna deltog i diskussionerna. Ett asynkront samarbete som i denna kurs gör att kursdeltagarna deltar vid tidpunkter som passar dem. Studien hävdar att ett dylikt samarbete kan (om)skapa en *materiell närvaro* eller *frånvaro*

som är sammanflätad med inläggen som (inte) publiceras i den virtuella lärmiljön. Dessutom visar studien att etiska relationer (om)skapades *mellan* inläggen, alltså medan deltagarna väntade in varandras inlägg.

Samarbete ur en posthumanistisk etisk synvinkel kan inte handla om att kontrollera eller bestämma över andra människor utan att visa dem hänsyn, uppmuntra till deltagande och ge dem utrymme och tid att delta på sina egna villkor (jfr Braidotti 2019; Taylor 2017). Petitfils (2015) menar att utbildning kan erbjuda kreativa utrymmen för individuellt och kollektivt motstånd mot förtryckande strukturer. Den här studien tyder på att virtuellt samarbete kan (om)skapas till ett sådant kreativt utrymme där både individuella och kollektiva krafter respekteras. Ett positivt engagemang och en glädje över att vara del av de sociala och materiella sammanhangen under en distanskurs kan skapas genom att gemensamt *svara an på* och *ansvara för* kommunikationen och samarbetet. Etiska relationer blir därför något som görs i sammanflätningar mellan känslor, kommunikationsformer, kursdeltagare och virtuella lärmiljöer.

Studien har använt en relativt ny teoretisk ingång, posthumanistisk bildning (Taylor 2017), för att undersöka etiska sammanflätningar. Studien bekräftar de utmaningar som tidigare forskning har identifierat vid samarbete i distanskurser (svårigheter att kommunicera, svaga sociala relationer) (jfr Cherney et al. 2018; Ku et al. 2013; Oliveira et al. 2011). Fördelen med den posthumanistiska ingången var att känslomässiga och materiella processer kunde undersökas som sammanflätade. Det var viktigt med tanke på kontexten för studien och bildningsbegreppets etiska och ansvarstagande dimensioner. Posthumanistisk bildning behöver diskuteras vidare i relation till det humanistiskt orienterade bildningsbegreppet (se t.ex. Horlacher 2016). Jag uppmanar därför läsaren att vara öppen inför de många frågetecken som studien producerar genom den diffraktiva analysen (jfr Jackson & Mazzei 2017). En öppen fråga är *inaktiviteten* hos många kursdeltagare trots att de valt en kurs där samarbete var ett genomgående inslag i kursens upplägg och en del av bedömningen. Denna inaktivitet hade etiska implikationer för samarbetet och det finns all orsak att undersöka det närmare i fortsatta studier. Den materiella aspekten

av samarbetet kunde även studeras närmare genom att undersöka olika typer av aktiviteter i olika typer av virtuella lärmiljöer (diskussionsforum, chattar, videokonferenser).

Utgång

Studien föreslår att etiska sammanflätningar förstås som icke-hierarkiska intra-aktioner mellan agentiska människor, kommunikationsformer, känslor och virtuella lärmiljöer. Dylika intra-aktioner är önskvärda för etiska relationer men inte självklara. Kursdeltagare har olika förutsättningar för att intra-agera i en virtuell lärmiljö. Etiska relationer (om)skapades genom respektfull och dynamisk kommunikation i olika riktningar *mellan* de mänskliga, känslomässiga och materiella agenterna. Etiska relationer skapades intressant nog också *mellan* inläggen, alltså medan deltagarna tålmodigt väntade in varandras inlägg. Genom studien öppnas nya frågor upp om den data som deltagarna potentiellt skapar genom kommunikation (chattar) i andra virtuella miljöer (sociala medier) som kan användas, kontrolleras och säljas av företag. Andra frågor rör deltagares frånvaro vid samarbete och möjligheter att plagiera inlägg i öppna diskussionsforum och hur detta behöver beaktas i kursdesigner framöver. Studien föreslår att virtuellt samarbete kan (om)skapa etiska sammanflätningar och utvidga och utmana posthumanistiska bildningsprocesser när etiska, kommunikativa, känslomässiga och materiella relationer beaktas.

Jag vill rikta ett stort tack till de anonyma granskare vars kommentarer har hjälpt mig att fokusera analysen och skärpa texten på olika sätt. Kollegor och vänner har också tagit sig tid att ge ovärderlig respons på texten – tack till Sofia Jusslin, Kaisa Korpinen och Heidi Höglund!

Referenser

- Annetta, Leonard A., Folta, Elizabeth & Klesath, Marta (2010): *V-Learning. Distance Education in the 21st Century Through 3D Virtual Learning Environments*. New York: Springer.
- Bayley, Annouchka (2019): "How Did 'We' Become Human in the First Place? Entanglements of Posthumanism and Critical

- Pedagogy for the Twenty-First Century”, *Posthumanism and Higher Education. Reimagining Pedagogy, Practice and Research*, red. Carol A. Taylor & Annouchka Bayley. Cham: Palgrave Macmillan, s. 769–784.
- Bayley, Annouchka (2018): *Posthuman Pedagogies in Practice. Arts based Approaches for Developing Participatory Futures*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Barad, Karen (2007): *Meeting the Universe Halfway. Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Durham: Duke University Press.
- Barkley, Elizabeth F., Major, Claire H. & Cross, K. Patricia (2014): *Collaborative Learning Techniques. A Handbook For College Faculty. Second Edition*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Bozalek, Vivienne & Zembylas, Michalinos (2017): ”Diffraction or reflection? Sketching the contours of two methodologies in educational research”, *International Journal of Qualitative Studies in Education* 30(2), s. 111–127. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/09518398.2016.1201166>
- Braidotti, Rosi (2019): *Posthuman Knowledge*. Cambridge: Polity Press.
- Ceder, Simon (2016): *Cutting Through Water: Towards a Posthuman Theory of Educational Relationality*. Doktorsavhandling, Lunds universitet.
- Cherney, Maura R., Fetherstone, Michelle & Johnsen, Lauren Jean (2018): ”Online Course Student Collaboration Literature: A Review and Critique”, *Small Group Research* 49(1), s. 98–128. Doi: <https://doi.org/10.1177/1046496417721627>
- Farajollahi, Mehran & Zarifsanæe, Nahid (2012): ”Distance Teaching and Learning in Higher Education: A Conceptual Model”, *International Perspectives of Distance Learning in Higher Education*, red. Joi L. Moore & Angela Benson. London: IntechOpen, s. 13–32. Doi: [10.5772/35321](https://doi.org/10.5772/35321)
- Forskningsetiska delegationen (2012): *Etiska principer för humanistisk, samhällsvetenskaplig och beteendevetenskaplig forskning och förslag om ordnande av etikprövning*. Helsingfors: Utbildnings- och kulturministeriet.
- Gunnarsson, Karin (2017): ”Möten och rörelser i affektiva ko-reografier”, *Posthumanistisk pedagogik. Teori, undervisning och*

- forskningspraktik*, red. Bosse Bergstedt. Malmö: Gleerups Utbildning, s. 25–40.
- Gustavsson, Bernt (2007): "Bildning som tolkning och förståelse", *Bildningens Förvandlingar*, red. Bernt Gustavsson. Stockholm: Daidalos, s. 71–86.
- Haraway, Donna J. (1997): *Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan_Meets_OncoMouse*. New York: Routledge.
- Hilli, Charlotta & Tigerstedt, Christa (2020): "Entanglements of Posthumanist Bildung in Virtual Learning Environments", *The Online Journal of Distance Education and e-learning* 8(4), s. 174–188.
- Horlacher, Rebekka (2016): *The Educated Subject and the German Concept of Bildung. A Comparative Cultural History*. Abingdon-Thames: Routledge.
- Jackson Alecia Youngblood & Mazzei, Lisa A. (2017): "Thinking with Theory: A New Analytic for Qualitative Inquiry", *The SAGE Handbook of Qualitative Research (5th edition)*, red. N. Denzin & Y. Lincoln. Thousand Oaks: Sage Publications, s. 717–737.
- Johannesen, Monica, Erstad, Ola & Habib, Laurence (2012): "Virtual Learning Environments as Sociomaterial Agents in the Network of Teaching Practice", *Computers & Education* 59, s. 785–792. Doi: 10.1016/j.compedu.2012.03.023
- Johri, Aditya (2011): "The socio-materiality of learning practices and implications for the field of learning technology", *Research in Learning Technology* 19(3), s. 207–217. Doi: <http://dx.doi.org/10.1080/21567069.2011.624169>
- Knox, Jeremy (2016): "Posthumanism and the MOOC: opening the subject of digital education", *Studies in Philosophy and Education* 35, s. 305–320. Doi: 10.1007/s11217-016-9516-5
- Ku, Heng-Yu, Tseng, Hung Wei & Akarasriworn, Chatchada (2013): "Collaboration factors, teamwork satisfaction, and student attitudes toward online collaborative learning", *Computers in Human Behavior* 29, s. 922–929.
- Lenz Taguchi, Hillevi (2012): "A diffractive and Deleuzian approach to analysing interview data", *Feminist Theory* 13, 265–281.

- MacCormack, Patricia (2018): "Posthuman Ethics", *Posthuman Glossary*, red. Rosie Braidotti & Maria Hlavajova. London: Bloomsbury, s. 1563–1568.
- Moore, Michael (2015): "Historical Perspectives on E-learning", *International Handbook of E-learning, Volume 1. Theoretical Perspectives and Research*, red. Badrul H. Khan & Mohamed Ally. Abingdon-on-Thames: Routledge, s. 41–49.
- Oliveira, Isolina, Tinoca, Luis & Pereira, Alda (2011): "Online group work patterns: How to promote a successful collaboration", *Computers & Education* 57, s. 1348–1357.
- Pedersen, Helena (2014): "Posthumanistisk pedagogisk forskning: Några ingångar", *Pedagogisk forskning i Sverige* 19(2–3), s. 84–86.
- Petitfils, Brad (2015): "Researching the Posthuman. The "Subject" as Curricular Lens", *Posthumanism and Educational Research*, red. Nathan Snaza & John A. Weaver. Abingdon-on-Thames: Routledge, s. 30–42.
- Snaza, Nathan (2015): "Toward a Genealogy of Educational Humanism", *Posthumanism and Educational Research*, red. Nathan Snaza & John A. Weaver. Abingdon-on-Thames: Routledge, s. 17–29.
- Snaza, Nathan & Weaver, John A. (2015): "Introduction: Education and the Posthumanist Turn", *Posthumanism and Educational Research*, red. Nathan Snaza & John A. Weaver. Abingdon-on-Thames: Routledge, s. 1–14.
- Sörlin, Sverker (2019): *Till bildningens försvar. Den svåra konsten att veta tillsammans*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Taylor, Carol A. (2017): "Is a posthumanist Bildung possible? Reclaiming the promise of Bildung for contemporary higher education", *Higher Education*, 74(3), s. 419–435. Doi: <https://doi.org/10.1007/s10734-016-9994-y>
- Weller, Martin (2007): *Virtual Learning Environments. Using, choosing and developing your VLE*. Abingdon-on-Thames: Routledge.
- von Wright, Moira (2007): "Bildning i gränssnittet mellan självet och världen", *Bildningens förvandlingar*, red. Bernt Gustavsson. Göteborg: Daidalos, s. 23–45.

Bilaga 1. Enkätfrågor

Enkät 1 – inledande reflektioner	Enkät 2 – reflektioner halvvägs genom kursen
<p>Have you taken part in a distance course like this before?</p> <p>Why did you choose to take part in this course?</p> <p>What do you hope to learn through this course?</p> <p>How do you feel about online collaboration and group work in general?</p> <p>How do you feel about individual assignments in a digital learning environment such as itslearning?</p> <p>Do you have any concerns or misgivings about taking part in this course?</p> <p>What do you look forward to in this course and why?</p>	<p>What makes online collaboration in a discussion forum such as itslearning meaningful to you?</p> <p>What makes it less meaningful?</p> <p>Have you felt inclined to participate actively in the discussions in itslearning? Please elaborate on your answer.</p> <p>What makes you actively participate in them?</p> <p>What makes you hesitant to participate in them?</p> <p>What do you hope to contribute to with the collaboration and with your posts?</p> <p>What have you learned through collaborating with others online?</p>

Enkät 3 – avslutande reflektioner och kursutvärdering (skala 1–6)
<p>What was important for your learning process in this course? Please elaborate on your answer.</p> <p>How has this course changed your outlook on the content presented?</p> <p>What are the biggest challenges to implementing the theories and practices presented during the course?</p> <p>What were the affordances of the virtual learning environment for collaboration?</p> <p>What part of the course design are you most happy with as an online learner?</p> <p>What part of the course design are you least content with as an online learner?</p> <p>How does this course change how you approach teams and leadership in the future?</p>

Essäer

Arthur Symons – en bortglömd författare och kritiker

Sven-Johan Spånberg

Arthur Symons (1865–1945) är numera mest känd inom en trängre krets av litteraturvetare, men kring förra sekelskiftet var han en erkänd ledare för den tidens engelska avantgarde. Han verkade både i sin diktning och litteraturkritik för tidens radikala idéer och var under ett kort men avgörande år, 1896, redaktör för tidskriften *The Savoy*. Under 1890-talet utkämpade han ett tvåfrontskrig dels mot den negativa inställning som rådde mot realistiska skildringar av samhällsförhållanden och sexuella relationer, dels för en öppnare inställning mot experimentell, mer svårtillgänglig litteratur.

Symons hade själv drabbats av repressiva strategier i form av svårigheter att få sina dikter publicerade och av nedgörande kritik för deras förmenta osedlighet. I det avseendet är han ett led i en hundraårig kamp för yttrande- och tryckfrihet som tar sin början på 1860-talet med angreppen på Rossetti och kretsen kring honom med namn som Swinburne och Meredith. Repressionen fortsatte

med censuren av Joyce och D. H. Lawrence i början av 1900-talet och nådde sin slutpunkt först i och med frikännandet av den o-censurerade versionen av *Lady Chatterley's Lover* 1960.

Arthur Symonds, årtal okänt. Foto: Elliott & Fry, Wikimedia Commons.

Symonds var även bland de första i England att visa förståelse för experimentell litteratur av engelska författare som Blake, Browning och Meredith men framför allt för samtida fransk symbolism. Det senare kan synas som ett okontroversiellt ställningstagande eftersom symbolisterna nu ingår i det vi betraktar som stor litteratur, men Symonds var före sin tid och hans kritiska omdöme var betydligt mer klarsynt än till exempel Svenska Akademiens vid denna tid. Han är ett eminent exempel på det som är en kritikers kanske väsentligaste egenskap, den som Roger D. Sell

kallar "mediation". Han hade som få förmågan att "mediate", att förmedla förståelse för det litterära verket även om det i förstone verkar svårtillgängligt. Genom sin verksamhet som kritiker och översättare gav han på det sättet avgörande impulser till författare som W. B. Yeats och T. S. Eliot.

Symons far var metodistpastor men hans son upplevde tidigt den frikyrkliga miljön som trångsynt och kvävande. Han fann sig bättre tillrätta i litteraturens värld, han läste kopiöst och lärde sig utan större hjälp utifrån franska, italienska och spanska. Redan som sjuntonåring fick han sin första artikel om Browning publicerad. Detta gav upphov till värdefulla kontakter med redaktörer och förläggare som engagerade honom som utgivare av flera verk av bland annat Shakespeare. En av dessa kontakter var den blivande läkaren Havelock Ellis, senare en av 1900-talets mest betydande sexologer. Ellis var en mångsysslare som, samtidigt som han bedrev medicinska studier, var redaktör för en serie som gav ut Shakespeares dramer i o censurerad form, alltså med alla oanständigheter och dubbeltydigheter i behåll. Till denna rekryterade han Symons, som i sin tur vände sig till Ellis för många bidrag till *The Savoy*.

År 1886, vid tjugooett års ålder gav Symons ut sin första bok, *An Introduction to the Study of Browning*. Den blev en omedelbar succé; redan året därpå kom en andra upplaga som följdes av flera på 1900-talet. Boken framstår som frapperande mogen för en så ung skribent, och till skillnad från tidigare uttolkare, som mest sett Browning som lärare och filosof, inriktade sig Symons på verkens litterära och dramatiska egenskaper. Det är talande att Symons skrev sin första bok om Browning och att han dessutom tillägnade den Meredith. Båda hade nämligen rykte om sig att vara krävande och svårförståeliga. År 1889 skrev Symons även en uppskattande artikel om den i England mycket omstridde Ibsen. Det stod redan då tämligen klart att han skulle välja den radikala sidan i det kulturkrig som följde på rättegången mot Oscar Wilde.

År 1890 var Symons tillräckligt etablerad som författare för att kunna lämna föräldrahemmet och flytta till London. Han delade först bostad med Ellis och sedan med Yeats. Storstäder som London och Paris med deras nattliv på gator, teatrar och music halls blev nu hans ämne, och inte för inte heter hans främsta diktsamling *London Nights* (1895). Normalt höll sig Symons inom sitt

litterära specialområde men han kunde inte låta bli att ge sig in i den infekterade debatt som blossat upp just kring music halls. En stridbar feminist och nykterist, Mrs. Ormiston Chant, ville stänga en av dem genom att beröva den rätten att servera alkohol. Anledningen var att där otvivelaktigt förekom prostitution. Både Symons och G. B. Shaw skrev inlägg som försvarade teatern och slutresultatet blev en kompromiss. Verksamheten skulle få fortsätta på villkor att man uppförde en vägg mellan själva teatersalongen och den yta bakom den där åskådarna kunde röra sig fritt. Väggen blev dock inte långvarig. Den revs nästan omedelbart av en grupp unga män, bland dem en kadett vid namn Winston Churchill.

London Nights refuserades av två etablerade förlag som ansåg den för vågad. Den utkom i stället på ett nystartat förlag men vid sämsta tänkbara tidpunkt, två månader efter fängelsedom mot Oscar Wilde. En veritabel moralpanik hade då brutit ut, och följdriktigt möttes diktsamlingen av en ström av fördömanden. Första raden i inledningsdikten lyder "My life is like a music hall", och en recensent avfärdade författaren som "a dirty-minded man" vars liv snarare liknade en svinstia.

Symons gav sedan ut ett flertal diktsamlingar men det var framför allt som kritiker han gjorde avtryck. Tre år framstår som speciellt betydelsefulla: 1893, 1896 och 1899. År 1893 publicerade han artikeln "The Decadent Movement in Literature", en översikt av en ny rörelse i fransk litteratur med namn som Verlaine, Mallarmé och Huysmans. Symons hade redan under sitt första besök i Paris 1890 skaffat sig ett omfattande franskt nätverk och han kände personligen många av de författare han presenterade. Samma år organiserade han en föreläsningsturné för Verlaine i England. Turnén blev en framgång som befäste Symons ställning som den främste företrädaren för den nya radikala rörelsen i litteraturen.

Det viktigaste året i Symons yrkesliv var förmodligen 1896, året då han var chefredaktör för *The Savoy*. Tanken bakom tidskriften var dels att kombinera ord och bild som likvärdiga konstarter, dels att presentera det bästa och det djärvaste inom tidens nya konst och litteratur. Den var ett samarbete mellan tre män: Symons, Aubrey Beardsley och Leonard Smithers. Beardsley var en briljant ung konstnär som hade varit anställd på tidskriften *The Yellow Book* men i kölvattnet av domen mot Wilde blev han avskedad. Hans

teckningar ansågs dekadenta och skabrösa, och chefredaktören vågade därför inte behålla honom. Nu var han arbetslös. Han kom att stå för tidskriftens för tiden briljanta grafiska utformning och bidrog dessutom med teckningar, prosa och dikter.

Smithers hade tjänat pengar på pornografisk litteratur men hade ambitionen att bli en seriös förläggare. Den första bok han gav ut i den rollen var just *London Nights*. Eftervärlden har varit skarp i sitt fördömande av honom, huvudsakligen på grund av Yeats nedvärdering av honom i sin självbiografi, *Autobiographies*, men han var en man med ett stort intresse för samtida litteratur. Han hade modet att ge ut Wildes *The Ballad of Reading Gaol*, och utan honom hade vi kanske inte haft textutgåvorna av *An Ideal Husband* eller *The Importance of Being Earnest* som inte hade hunnit publiceras innan föreställningarna lades ned efter rättegången mot Wilde. Förmodligen hade inte heller den svårt sjuke Ernest Dowsons andra diktsamling kommit till utan hans engagemang.

Under 1896 publicerade Symons ett stort antal texter i *The Savoy*. Varje nummer innehöll ledare, dikter och noveller skrivna av honom själv, dikter och prosa av Yeats - främst med irländska, mytologiska motiv - tidstypiskt levnadströtta dikter och noveller av Ernest Dowson och ett antal artiklar av Ellis om samtida författare och filosofer. Ambitionsnivån var hög och texterna ofta krävande. Yeats skrev till exempel tre artiklar om Blakes illustrationer till Dante och Ellis publicerade en essä i tre avsnitt om den då tämligen okände Nietzsche.

Det första numret inleddes med en programförklaring av Symons. Han förklarade där att det enda syftet med *The Savoy* var att hålla hög kvalitet, och han avsvor sig alla avsikter att gynna viss inriktning. Samtidigt börjar numret med en artikel av G. B. Shaw där denne kommer ut inte bara som absolutist, vegetarian och hängiven cyklist utan även som socialist och ateist. I samma nummer argumenterade Ellis för en större förståelse av Emile Zolas verk. Det kan först synas som ett tämligen harmlöst företag, men man ska då komma ihåg att en engelsk förläggare några år tidigare dömts till fängelse för att ha publicerat en alltför frispråkig roman av just Zola. I en senare artikel försvarar Ellis Hardys roman *Jude the Obscure* (1895) som tar upp frågan om sexualmoral och äktenskap. De båda huvudpersonerna lever nämligen tillsammans utan

att vara gifta. Hans försvar hjälpte dock föga. Upprördheten bland publik och kritiker var så stor att Hardy slutade att skriva romaner. Att *The Savoy* skulle undvika att ta ställning i kontroversiella frågor var således mest en dimridå.

I mångt och mycket var *The Savoy* en tidskrift skriven av unga män för unga män. Symons, hans vänner och deras intressen dominerade. För tiden typiska teman som pessimism, livsleda och i förtid dömda relationer återkommer. Ibland är tonen dock konfrontativ, för att inte säga fräck. Så avfärdar Symons i en enda mening den föregående generationens storheter Carlyle, Ruskin och Matthew Arnold som hopplöst förlegade. Ett fadermord så att säga i förbigående. Mansdominansen var dock inte total. Det förekom kvinnliga medarbetare av vilka Olivia Shakespear kanske är den mest intressanta. I den mån hon återfinns i litteraturhistorien är det, typiskt nog, mest som Yeats älskarinna eller senare som Ezra Pounds svärmor. Hon var emellertid en etablerad författare. Hennes långa novell i två avsnitt, "Beauty's Hour: A Phantasy", är en skicklig variation på dubbelgångarmotivet, denna gång med en kvinnlig huvudperson. Tidigare hade genren helt dominerats av manliga författare med manliga huvudpersoner som Dorian Gray och Dr. Jekyll. En ful flicka förvandlas här till en omsvärmad skönhet, men förvandlingen orsakar sådana problem att hon väljer att återgå till sitt gamla jag och ett liv i obemärkthet.

De flesta i gruppen kring *The Savoy* hyste en stark tro på konsten för konstens skull. Att återfinna ett socialrealistiskt tema i flera noveller, däribland två av Symons själv, är därför överraskande. De tar upp problem som oönskade graviditeter, ogifta mödrars utsatthet och sociala misär. Fädernas roll och bristande ansvar granskas också ur olika perspektiv, så novellerna saknade inte sprängkraft i dåtidens samhällsklimat.

Under hösten 1896 stod det klart att utgivningen av *The Savoy* var ekonomiskt ohållbar och decembernudet blev det sista. Av besparingsskäl stod Symons för all text och Beardsley för såväl grafisk utformning som alla illustrationer. Tidskriften hade stött på olika former av motstånd och ett bakslag typiskt för tiden var att firman W. H. Smith, som mer eller mindre hade monopol på försäljning av tidskrifter på landets järnvägsstationer, vägrade att föra *The Savoy*. Yeats hade återgett en av Blakes illustrationer till

Dante där en stiliserad, naken yngling förekom, och W. H. Smiths ledning fruktade att den kunde väcka anstöt. Men, som Symons konstaterade i sitt slutord, var intresset för en ambitiös publikation som *The Savoy* rent allmänt för lågt.

Under de sista åren av 1890-talet återgick Symons därför till en tillvaro som frilans. Han skrev bland annat en inläggande recension av Wildes *The Ballad of Reading Gaol* och två briljanta nekrologer över Beardsley och Dowson. De hade båda dött unga och Symons framhävde det destruktiva, självbrännande draget hos dem, "the swift, disastrous and suicidal energy of genius". Men hans huvudsakliga uppgift under de här åren var dels att omarbete gamla artiklar, dels att skriva nya om den samtida franska litteraturen. Arbetet resulterade i hans mest betydande bok, *The Symbolist Movement in Literature* (1899).

Symons var kulturjournalist snarare än litteraturvetare och *The Symbolist Movement in Literature* har kritiserats för att vara ojämn och ytlig. Den saknar till exempel ett kapitel om Baudelaire som många skulle betrakta som en central symbolist. Symons väljer i stället att lyfta fram två mindre kända författare, Gerard de Nerval och Villiers de l'Isle Adam, och fortsätter sedan med kapitel om Verlaine, Rimbaud och Mallarmé. Han betonar genomgående det extrema i diktarnas personlighet och författarskap. Nervals sinnessjukdom, Villiers de l'Isle Adams destruktiva världsförakt och Verlaines förnekelse av alla förpliktelser mot familj och samhälle var förutsättningen för att de skulle kunna förverkliga sig själva som diktare och uppnå en djupare sanning, en vision.

Symons ägnar kanske det mest genomarbetade kapitlet åt Mallarmé vars verk han publicerat i *The Savoy* i egen översättning. Han försvarar svårigheterna i Mallarmés dikter men erkänner samtidigt att de kan drivas till obegriplighet. Men, frågar han sig, kan en diktare i dag, i vår komplicerade tid, vara enkel i tanke eller uttryck? Detta föregriper T. S. Eliots magistrala uttalande i "The Metaphysical Poets" mer än tjugo år senare, "poets in our civilization must be *difficult*". Symons farhågor kom dock att besannas i Joyces *Finnegan's Wake* och delar av Pounds *Cantos*. De är så svårgenomträngliga att de flesta läsare ger upp. Livet är för kort.

De senare kapitlen i *The Symbolist Movement* ägnas, något oväntat, åt mysticismens framväxt hos författare som Huysmans

och Maeterlinck. Fenomenet utgör dock ett väsentligt inslag i tidens kultur och förmodligen är Symons här påverkad av Yeats som var intensivt engagerad i mystik, alkemi och okulta fenomen. Han var inte ensam om detta för han berättar i *Autobiographies* att han befann sig i ett sällskap i Paris tillsammans med en tystlåten medelålders man. Denne visade sig vara August Strindberg som då var sysselsatt med att försöka göra guld med metoder inspirerade av alkemin.

Vid sidan av sitt arbete som författare och kritiker ägnade sig Symons åt översättning, främst av diktare som Verlaine och Mallarmé men även den italienske Gabriele d'Annunzio. Översättningar åldras fortare än originalen och det gäller även Symons versioner. Några av dem har dock överlevt, till exempel kraftprovet ”Hérodiade”, Mallarmés dikt om Salomé i *The Savoy*. Symons gav senare ut ett häfte med översättningar av Baudelaires korta prosadikter. En av dem har fått ett andra liv då Edmund i O'Neills *Lång dags färd mot natt* deklamerar den för sin misstrogne far för att övertyga honom om den samtida diktkonstens överlägsenhet.

Symons gifte sig år 1900 och fick då en annan tillvaro än det hektiska ungarlivet på 1890-talet. Han fortsatte som frilans och skrev artiklar och reseskildringar eftersom paret reste mycket. År 1908 inträffade emellertid något som dramatiskt förändrade deras liv. Symons drabbades av en svår psykos under ett besök i Italien med vanföreställningar och förföljelsemani. Han trodde bland annat att han var påven. Typiskt för tiden var att läkarna ställde diagnosen *paralysie générale*, det vill säga tredje stadiet av syfilis, och gav honom sex månader att leva. Hans hustru var den enda som inte trodde på dem. Hon fick rätt, han tillfrisknade och dog först vid åttio års ålder. Sannolikt rörde det sig i stället om en ärftlig sinnessjukdom.

Symons intellekt var däremot påverkat; den forna briljansen var borta och det mesta han skrev efteråt var återanvänt material från tiden före sjukdomen. Han hade hjälpt och inspirerat Joyce och Eliot men deras mest betydande verk som *Ulysses* och *The Waste Land* förmådde han inte ta till sig. Han försökte skriva sina memoarer men endast enstaka delar håller måttet som till exempel berättelsen om hans sammanbrott, hur han, oförmögen att ta hand om sig själv, irrar omkring på den italienska landsbygden

och sedan häktas av polisen. Arresten, en gammal borg, tornar upp sig mörk och dyster som i en av Piranesis etsningar i *Carcere* (fångelser). Genom kontakter lyckades hans hustru få honom frigiven och ta honom hem till England där en lång behandling på mentalsjukhus väntade.

Symons såg sig själv främst som författare men det är förmodligen genom sin påverkan på andra som han gjort sin mest betydande insats. Både Yeats och Eliot har i olika skrifter betygat sin skuld till honom. Utan hans förmedling skulle de inte ha kommit i kontakt med framför allt franska författarskap som blev avgörande för deras utveckling.

Tankeutbytet mellan Symons och Yeats var intensivt under 1890-talet och i sin självbiografi kallar den senare honom för den bästa lyssnare han någonsin haft. Men Symons hade också stor betydelse för Yeats som kunskapsförmedlare och inspiratör. Det var genom honom som Yeats kom i kontakt med fransk symbolism, framför allt med Villiers de l'Isle Adam och dennes läsdrama *Axel* som är fyllt av mysticism och världsförakt. En replik som gjorde ett bestående intryck på Yeats lyder, "Vivre? les serveurs feront cela pour nous" (Leva? tjänstefolket skall göra det åt oss). Det är även sannolikt att ursprunget till "The Tragic Generation", hans berättelse om 1890-talets självdestruktiva diktare och konstnärer i *Autobiographies*, står att finna i Symons nekrologer över Beardsley och Dowson.

Dansen som konstform väckte tidigt Symons intresse och några av hans bästa dikter handlar om dans och dansare. Detta var en tid då kvinnlig fridans med konstnärer som Isadora Duncan och Louie Fuller slog igenom. Han hade själv sett både den senares slöjdans och Jane Avrils vilda cancan på Moulin Rouge som han beskrev i dikten "La Mélinite" ("La Mélinite" var hennes artistnamn men "mélinite" var också namnet på ett sprängmedel). Men det som Symons uppmärksammar är främst hennes inåtvända stillhet vid dansens slut. Motivet återkommer i flera dikter och i alla bevarar dansarna sin gåtfulla hemlighet. Dansen och dansaren var också ett motiv som följde Yeats genom hans författarskap. I sista strofen av hans stora ode "Among School Children" (1928) förenas rörelse och stillhet, dans och vila i det blommande kastanjeträdet. Det blir en symbol för livets motsägelser och mystiska enhet, och upphovet

till denna paradoxala sammanflätning står förmodligen att finna i Symons dikter från 1890-talet.

För T. S. Eliot var *The Symbolist Movement in Literature* en ”uppenbarelse”, och vid ett senare tillfälle skriver han att den förändrade hans liv och författarskap. Det var genom den som han upptäckte Verlaine, Rimbaud och de andra symbolisterna. Den vidgade horisonten för honom och öppnade för möjligheten att skriva en annorlunda, svårare, mer experimentell poesi. I dikter som ”The Lovesong of J. Alfred Prufrock” och *The Waste Land* är de franska symbolisterna närvarande antingen som undertext eller som i *The Waste Land* i direkta citat på franska av Nerval och Verlaine.

Vid sin död var Symons mer eller mindre bortglömd och det är först med återupptäckten av 1890-talet med Oscar Wilde som centrum som han väckt förnyat intresse. Han såg sig själv främst som författare men hans betydelse ligger snarare i hans roll som kritiker och förmedlare. Hans kamp för större öppenhet och tolerans i litteraturen fick dessvärre genomslag långt senare. Hans kunskaper om andra länders litteratur och hans förmåga att entusiastiskt förmedla dem påverkade, å andra sidan, både hans samtida och den efterföljande generationen. På många sätt var han en föregångare till modernismen och hans insikter och sensibilitet lever vidare i Yeats och Eliots diktning.

Litteratur

Beckson, Karl (red.) (1977): *The Memoirs of Arthur Symons: Life and Art in the 1890s*. University Park & London: Pennsylvania University Press.

Beckson, Karl (1987): *Arthur Symons: A Life*. Oxford: Clarendon Press.

Kermode, Frank (1964): *Romantic Image*. New York: Vintage Press, Random House.

Sell, Roger D. (2001): *Mediating Criticism: Literary Criticism Humanized*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Symons, Arthur (1886): *An Introduction to the Study of Browning*. London & New York: Cassell & Company.

- Symons, Arthur (1895): *London Nights*. London: Leonard Smithers.
- Symons, Arthur (red.) (1896): *The Savoy: An Illustrated Quarterly* (januari och april). London: Leonard Smithers.
- Symons, Arthur (red.) (1896): *The Savoy: An Illustrated Monthly* (juli till december). London: Leonard Smithers.
- Symons, Arthur (1899): *The Symbolist Movement in Literature*. London: William Heineman.
- Symons, Arthur (1905): *Poems in Prose from Charles Baudelaire*. London: Elkin Matthews.
- Samtliga texter av Arthur Symons finns även tillgängliga på www.archive.org

Självbiografi som litterär genre i det gäliska Irland

Panu Petteri Höglund

Iriska språket hade en lång och värdig litteraturhistoria bakom sig när det mot slutet av 1800-talet började återupplivas, men den litteratur som fanns bestod mest av klassiker från 1100–1600-talen som inte längre var direkt förstäliga för den som bara behärskade en av de moderna dialekterna. Det gällde sålunda att i snabb takt skapa en samtida, autentisk irisk litteratur, och en stor del av den kom att bestå av självbiografier skrivna av eller snarare nedtecknade från modersmålstalare från landsbygden – från *Gaeltacht*, de irisktalande områdena som främst ligger längs västkusten.

Det är alltså knappast en slump att den första bok jag var i stånd att läsa från början till slut på iriska var *An Giorria san Aer* ('Haren i luften') av Ger Ó Ciobháin (1928–2008) – en relativt ny bondesjälvbiografi från det irisktalande området i Kerry. Boken fick jag till skänks av en irländsk, men i Wales (av alla ställen!) bosatt bekant, som fått upp ögonen för iriskans kulturella värde när han i sitt nya hemland lärt sig det lokala keltiska språket – besläktat med iriskan, men inte förstäligt för irisktalande. Nya självbiografier av irisktalande bönder utkommer alltså fortfarande.

Den första moderna självbiografin skriven av en infödd irisktalande person var *Mo Scéal Féin*, 'Min egen historia', av Peadar Ua Laoghaire, en präst från den irisktalande byn Cúil Aodha i västra delen av grevskapet Cork. Ua Laoghaire, som föddes år 1839 och dog år 1920, hade över huvud taget stort inflytande i språkrörelsen under dess tidiga år, från 1890-talet ända fram till sin död, tack vare sin roman *Séadna* – en svensk översättning finns under titeln *Schiane* (von Sydow 1929).

Ramberättelsen i denna bok handlar om skomakaren *Séadna* och dennes faustiska pakt med djävulen. Den här historien används dock främst som ett svepskäl för att återge en massa andra folklörehistorier. Som litterär skapelse påminner *Séadna* om den ryske amatöretnografen Pavel Melnikov-Petjerskijs mammutskildringar av ryskt folkliv, de två romanerna *V lesach* och *Na gorach*: jag frestas kalla dem för *kompenderomaner*, etnografiska kompendier utklädda till romaner, och i samma bemärkelse är *Séadna* ett folklörekompedium. I förordet till en relativt ny utgåva av *Séadna* nämndes också den schweiziske författaren Jeremias Gotthelfs kristliga uppbyggelseroman *Die schwarze Spinne* som en bok med liknande struktur.

Förutom *Séadna* och *Mo Scéal Féin* gav denne präst också ut en historisk roman under titeln *Niamb*, som i allmänhet anses misslyckad, och ett par på modernt språk återberättade versioner av historier från äldre irisk litteratur. Dessutom gjorde han en översättning, eller snarare en parafra, av den spanska klassikern *Don Quijote* under titeln *Don Cíochótae*. Dessa återberättelser uppskattas i allmänhet mera än *Niamb* och torde mycket väl vara det hållbaraste i hans litterära produktion, tack vare hans vackra och naturliga språk.

Det är svårt att säga om *Mo Scéal Féin* alls kan räknas till de egentliga gäliska självbiografierna, ty genren såsom den uppstod efter Ua Laoghaires pionjärbete kom egentligen att avsevärt avvika från hans bok. Som präst var han en akademiskt bildad man, inte någon ädel vilde utan läs- och skrivkunskaper, och hans bok handlar till stor del om hur han som en son av Cúil Aodha drog ut till stora världen för att skaffa sig utbildning och hur han kom att fatta intresse och entusiasm för Irlands frihetssträvan.

Också barndomsupplevelserna förser den gode prästen med en vuxen mans tolkningar, som ofta färgas av kultur- eller annan nationalism.

De självbiografier som definierade genren är trion från Blasketön i grevskapet Kerry: *Peig* av Peig Sayers, *An tOileánach* av Tomás Ó Criomhthain och *Fiche Bliain ag Fás* av Muiris Ó Súilleabháin. Som grevskapet Cork ligger också Kerry i det traditionella landskapet Munster i södra Irland, och det folkmål som används i Blasketbiografierna liknar en hel del Ua Laoghaires dialekt, låt vara att skillnaderna också är uppenbara. Blasketböckerna kom sålunda att upprätthålla den hegemoni som Munsterdialekten tack vare Ua Laoghaires åtnjöt inom språkrörelsen under dess första årtionden. Blasketön är i dag obebodd, ty invånarna evakuerades till fastlandet på 1950-talet, men innan dess kom öns dialekt att dokumenteras mycket noggrant inte bara i de tre banbrytande självbiografierna, utan också i hela den litteratur som de inspirerade.

Peig Sayers dikterade inte bara sin levnadshistoria, utan också väldiga mängder folklorematerial: hon var vad man på iriska kallar för *seanchaí*, traditionsbevarare och historieberättare. Hennes gelikar har bland annat hållit den gäliska mytologin om krigarhövdingen Fionn Mac Cumhaill och dennes vandrande *Fianna*-krigare levande bland folket ända till 1900-talet, och de sägner, ramsor och minnen de lämnat efter sig i folkloreakriven utgör än i dag en stor del av det material som årligen trycks på iriska. Språkbruket i *seanchaí*-iriskan var i en skriftlös kultur den närmaste motsvarigheten till en etablerad litterär språknorm, så det var inte överraskande att Peigs bok uppfattades som stilistiskt riktgivande och kom att användas som läsmaterial i språkundervisning.

Peigs bok kan inte sägas vara någon programmatiskt nationalistisk bok så som pastor Ua Laoghaires självbiografi var. Máire Ní Chinnéide, som uppmuntrade Peig till att diktera sin självbiografi och som dessutom redigerade hennes senare bok *Machnamb Se-anmbná*, var medlem i *Craobh an Chéitinnigh* eller *Keating Branch*, en strängt katolsk och nationalistisk underavdelning av språkorganisationen *Conradh na Gaeilge*, och hon inbillade sig kanske att Peigs böcker skulle motsvara hennes föreställning om genuin irländsk folkkultur utan skadliga engelska eller moderna influenser, inte minst därför att hon var hemma från en relativt isolerad ö.

Peig var dock egentligen född på fastlandet och gifte sig med en Blasketbo: hon kom från Ventry på Dinglehalvön, inte så långt borta från den lokala marknadsköpingen Dingle. Hon var född år 1873, och under hennes barndomsår pågick det så kallade landkriget mellan irländska bönder och den brittiska statsmakten. Ett dramatiskt kapitel i hennes självbiografi skildrar ett försök av den irländska kamporganisationen Landligan att förhindra en vräkning, vilket nästan leder till en sammandrabbning mellan de unga militanta männen från Landligan och de engelska soldaterna. Genom den lokale prästens medling undviks dock det hotande blodbadet.

Det är emellertid inte ofta dylika historiska konflikter skymtar i Peigs böcker. År 1916, då Påskupproret i Dublin väckte stor upphetsning, hörde Peig (enligt *Machnamb Seanmhá*) nyheten om det skedda av en yngling i byn som inte förstod engelska. Han upprepade bara vad han hört på detta språk, osäker på om han kunde återge det riktigt: *all John Street is burned*. När Peig frågade, vem som hade bränt ner gatan, svarade den unge mannen givetvis att han inte hade någon aning. Att de irisktalande i början av 1900-talet inte nödvändigtvis visste mycket om det som pågick i Irlands engelsktalande delar innebar dock ingalunda att de var isolerade från stora världen. De brevväxlade (på engelska!) med släktingar som bosatt sig i Amerika, för det mesta i Förenta staterna, men i *Machnamb Seanmhá* lär läsaren dessutom känna en ung man från Mexiko (!) som talar iriska som modersmål: han heter Martin Dillon eller på iriska Máirtín Díolún, men Peig och de andra irisktalande i hennes hemby folketyologiserar denne återflyttares namn till Máirtín Dé Luain, Måndags-Märten.

Titeln på Tomás Ó Criomhthains självbiografi betyder 'Öbon', men den svenska översättningen bär titeln *Karg kust* (Ångström 1949). Tomás övertalades till att skriva sina memoarer av Brian Ó Ceallaigh, en besökare från fastlandet som visade honom böcker av Maksim Gorkij och Pierre Loti – det var särskilt Lotis roman *Islandsfiskare* som övertygade Tomás om att hans liv och värld vore värda att dokumenteras. Han läste givetvis boken i engelsk översättning, men när det statliga förlaget An Gúm började ge ut engelska och franska klassiker på iriska, blev det diskussion om att eventuellt trycka en irisk version av Lotis bok. En sådan kom dock

först ut på 1940-talet, med den nyckfulle men högst kompetente Séamus Ó Grianna som översättare och de sexuellt provocerande passusarna utklippta med översättarens, men inte nödvändigtvis med copyrightägarnas goda minne.

Tomás självbiografi undgick inte heller censuren när det gällde det sexuella. Den första versionen av boken redigerades av An Seabhac ('Höken'), egentligen Pádraig Ó Siochfhradha (1883–1964), en författare i dag mest känd för *Jimín Mbáire Thaidhg*, en rolig barnbok i Emil i Lönneberga-stil. An Seabhac var hemma från Burnham East (*Baile an Ghóilín*) i Kerry, alltså inte långt från Blasketön, och det är ett värtaligt exempel på hans attityder att han – förtrogen med den lokala vistraditionen som han var – saxade bort ett sångcitat som enligt honom kunde antyda att Tomás gjort en flicka med barn innan han träffat sin senare hustru.

Den version som i dag är den vedertagna är redigerad av Pádraig Ua Maoileoin (1913–2002), systerson till Tomás son Seán: Ua Maoileoin luckrade i sina egna landsbygdsromaner upp många av de tabun som An Seabhacs gelikar hade upprätthållit. Huruvida Ua Maoileoin själv bidrog till den självbiografiska litteraturen är en definitionsfråga: han skrev en hurtfrisk, rolig och lättläst bok, *De Réir Uimbreacha* ('I nummerordning'), om sina år som polisaspirant och ung konstapel, som säkert handlar om det självupplevda, men kanske ändå snarare är en roman.

Tomás gav också ut en annan bok, *Allagar na hInise*, som har översatts till engelska under titeln *Island Cross-Talk*; den engelska titeln motsvarar originalet (ordet *allagar* betyder gräl, träta eller kiv av mindre allvarlig sort), men innehållet består nog mest av vardagliga dialoger, alltså snarare small talk än gräl. Dessutom skrev han korta texter om vardagslivet på ön, på 1990-talet utkomna i bokform under titeln *Bloghanna ón mBlascaod*, som betyder ungefär 'spillror från Blasketön'.

Fiche Bliain ag Fás – 'Tjugo år av uppväxt' – av Muiris Ó Súilleabháin (1904–1950) skiljer sig, vad gäller atmosfären, markant från de två andra självbiografierna från Blasket därför att Muiris bara var i trettioårsåldern när den uppstod: sålunda är det unga människors upptåg som präglar boken. Som många ynglingar med iriska som modersmål på den tiden blev han poliskonstapel och stationerades i Connemara väster om Galway, alltså i provinzen

Connacht, där det nog talades och allttjämt talas iriska, men en helt annan dialekt än i Kerry. Under sina år i Connemara skrev han korta betraktelser om natur och människor för iriskspråkiga tidskrifter: år 2000 kom dessa texter ut som en bok under titeln *Ó Oileán go Cuilleán*, 'Från en ö till Cuilleán'. Cuilleán är namnet på en del av byn An Cheathrú Rua, där Muiris bodde som poliskonstapel; i dag hyser byn ett centrum för språkinläring.

Befolkningen på Blasketön evakuerades alltså till fastlandet på 1950-talet – Tomás' son Seán Ó Criomhthain (1898-1975) skrev en egen bok om flytten, *Lá dár Saol* eller 'En dag i vårt liv' (detta uttryck har snarare en positiv biton, ty när man haft riktigt kul eller roligt brukar man på iriska retoriskt fråga *nach lá dár saol é*, 'är inte det en dag i vårt liv', och sådana här litotetiska negationer är över lag mycket vanliga i idiomatisk iriska), men Blasketlitteraturen tog inte slut, och ännu på 2000-talet har det kommit ut nya Blasketböcker, antingen nytryck eller arkivupptäckter. Ett par år före millennieskiftet började det också utkomma en årsskrift ägnad åt Blasketforskning, *Ceiliúradh an Bhlascaoid*.

Man kan kanske se någon sorts högre rättvisa i att bonddialekten på en sedermera övergiven ö har kommit att spela en så viktig roll i den moderna gäliska litteraturens utveckling på Irland. Det är mitt högst personliga intryck att iriskspråkiga publikationer än i dag förhåller sig mera tolerant till dialektformer från Munster än från de två andra stordialekterna (Ulster- och Connachtiriskan), och det är inte minst Blasketlitteraturen man kan skylla det här på. Författare från Ulster och Connacht har faktiskt i sina verk drivit en hel del gyckel och gäck med karikerade huvudstadsbor som kommer och försöker snacka ren Munsteririska med modersmålstalare i andra provinser och insisterar på att dessa talar språket fel eftersom de inte förstår ord som pastor Ua Laoghaire eller Peig använt. Denna stereotyp hittar man givetvis också i Brian Ó Nualláins (1911-1966) – även känd som Myles na gCopaleen och Flann O'Brien – roman *An Béal Bocht* (sv. *Klagomunnen*, Andersson 1994), en parodi på typiska gäliska självbiografier.

En typisk situation i dessa böcker är att de irisktalande barnen måste gå i engelskspråkig skola, där deras namn översätts till engelska. I *Gura Slán le m'Óige* (ungefär 'Farväl, min barndom') av Fionn Mac Cumhaill (1885-1965) låter läraren sin favoritelev ge

de andra barnen engelska namn: Úna Mháire Bige, Lilla Máires [dotter] Úna, blir Unity (!) Gallagher – i dag skulle hon heta Úna Ní Ghallchóir med en dotterform av det iriska efternamnet Ó Gallchóir; och Sábha Eoin Shéarlais, Sábha dotter till Eoin son till Séarlas, omdöps till Suffy (!!) Duffy – nuförtiden skulle namnet registreras i elevförteckningen som Sábha Ní Dhubhaigh. I Brian Ó Nualláins parodi kallar den stränge skolmästaren både gossar och flickor James O'Donnell, vad de än heter på iriska, och när inspektören från undervisningsministeriet kommer och besöker skolan, får han höra av läraren att alla barn, ”också James O'Donnell” (!), talar bra engelska.

Mac Cumhaill hette egentligen Mánas med förnamn: hans efternamn råkade påminna om den mytologiske hjälten Fionn Mac Cumhaill, och när han också var en atlet och under en tid av sitt liv en professionell boxare i Amerika, var det naturligt att han fick hjältenamnet som öknamn – med tiden blev det också en litterär pseudonym. Han var en from katolik: hans övriga författarskap inkluderar en barnbok om den bångstyrige gossen Maicín, som påminner en hel del om Jimín Mháire Thaidhg, och kortromanen *Is é Dia an Fear is Fearr*, 'Gud är den bäste mannen', som märkligt nog är en blandning av ett cowboyäventyr och en religiös uppbyggelsebok. Mac Cumhaills roman *Na Rosa go Brách*, 'Länge leve Na Rosa', är en typisk tidig Gaeltacht-roman: en folklivsskildring från området Na Rosa, eller The Rosses, i grevskapet Donegal, främst intressant som en källa av genuin Ulsterdialekt – någon handling finns det knappast, bara vardagshändelser.

En av de mest uppskattade självbiografierna från Ulster är Micí Mac Gabhanns (1865–1948) *Rotha Mór an tSaoil*, 'Livets stora hjul' – titeln är en idiomatisk metafor för livets skiftande öden. Mac Gabhann var son till en hembrännare som under sonens barndomsår hela tiden förföljdes av överheten och tillbringade en längre tid i fängelset. Sonen föredrog att styra kosan mot Amerika, där han deltog i den stora guldruschen i Alaska på 1890-talet: sålunda innehåller hans bok en hel del spännande episoder i vilda västern-stil. Det är typiskt att Mac Gabhann på sin etappresa från östkusten till Alaska hela tiden hittade arbete för att tjäna pengar till nästa tågbiljett: i slutet av det nittonde århundradet vimlade det

av irisktalande i Amerika som var beredda att anställa landsmän, och kunskaper i engelska behövdes tydligen inte.

Mac Gabhann var troligen den förste som nämnde oss finländare, *na Fionlannaigh*, i iriskspråkig litteratur, låt vara att detta skedde helt i förbigående. Mera intressant är att han i Montana kom i kontakt med den lokala ursprungsbefolkningen: siksika- och salishfolket (som på hans tid kallades svartfötterna respektive *flatheads* av de vita). Att säga att han som irländare solidariserade sig med dem skulle gå för långt, men åtminstone förstod han den orättvisa som gång på gång drabbade dem: de bosatte sig någonstans i ödemarken och förvandlade den till en mysig hembygd, men då tog hjärtlösa vita spekulanter över deras mark och tvingade dem att igen dra vidare. Det var ju precis samma sak britterna gjorde med de gäliska irländarna, tyckte Mac Gabhann. Han noterade också siksika- och salishkvinnornas skicklighet med örtmedicin, som påminde honom om de kloka kvinnorna hemma i Donegal.

Rik blev han knappast i egentlig mening, men tillräckligt välmående för att efter sin återkomst till Irland bygga sig ett stort hus i hembyn. Han tillbringade tre eller fyra år på guldfältet, men det var inte ett liv han gillade, och över huvud taget är hans upprördhet över den grymhet, själviskhet och trolöshet som karaktäriserade guldgrävarlivet uppenbar: en gång höll till exempel en man som han kallade sin kamrat på att lämna honom i sticket i den arktiska kylan, och hans indignation kan ännu skönjas på de sidor där han berättar om det skedda.

På 2010-talet uppstod det faktiskt en iriskspråkig tv-serie, *An Klondike* (utanför Irland känd som *Dominion Creek*), som handlar om tre bröders öden på guldfälten i Alaska: medan det inte rör sig om en direkt filmatisering av Mici Mac Gabhanns bok, är dess inflytande uppenbart. Bröderna härstammar dock inte från Donegal, utan från en irisktalande by i Connemara, väster om Galway – Ros Muc, som alltjämt är ett av iriska språkets starkaste fästen på Irland – och förmodligen talar skådespelarna också någorlunda autentisk Connemaradialekt.

Det var likaså i Ros Muc som Colm Ó Gaora (1887–1954) kom till världen. Hans memoarbok kan sägas vara en av de viktigaste på Connachtdialekt, men om det är den första, är en fråga jag inte är i stånd att ta ställning till: i iriska litteraturhistorier brukar

självbiografierna från detta dialektområde hur som helst hamna i skymundan för Máirtín Ó Cadhain (1906–1970), den store moderne författaren från Connemara. Colm Ó Gaora representerade redan en generation som stred med i Irlands frihetskamp: Ros Muc var nämligen byn där Patrick Pearse (1879–1916), nationalistledaren som led martyrdöden efter det utsiktslösa Påskupproret, lärde sig iriska, och som man kan vänta sig försökte han även vinna byborna för den nationella saken, både kulturnationalismen och den väpnade kampen. Inspirerad av Pearse verkade unge Colm sålunda som ambulerande irisklärare; efter Påskupproret internerades han och tillbringade en längre tid i brittiska fängelser. Boken där han skildrade dessa äventyr kom att heta *Mise*, 'Jag'; den utkom första gången på 1940-talet.

Hur irisktalande Ros Muc än var när Ó Gaora föddes var byn inte isolerad från stora världen: redan på bokens första sida får vi veta att hans far var en gammal sjöbjörn som sett både Kap Horn och Dardanellerna, och hemma berättade han naturligtvis historier om sina upplevelser. Patrick Pearse, som skrev ett antal kristligt och nationalistiskt inspirerade noveller på iriska, kom att föreviga Ó Gaoras far i en av dem. Det finns en viss tendens på Irland att se Gaeltacht-områdena som en sorts reservat utanför den moderna verkligheten, men Ó Gaoras självbiografi utgör bara ett exempel på att så inte var fallet. De irisktalande bönderna rycktes också med i Irlands samtida historia, låt vara att modern nationalism anlände till Gaeltacht-bygderna något på efterkälken – bönderna hade dock sin egen tradition av motstånd och organiserat våld mot alltför giriga herrgårdsägare, något som till exempel den av Peig skildrade Landligan på sin tid kunde utnyttja.

Naturligtvis är Gaeltacht-självbiografien en genre med relativt diffusa gränser: det finns också helt moderna självbiografiska verk på iriska, som till exempel Seosamh Mac Griannas redan på 1930-talet tillkomna *Mo Bhealach Féin*, 'Min egen väg'. Míic Mac Gabhanns bok är ett exempel på att det finns en hel del Gaeltacht-självbiografier som i stället för livet hemmavid mest handlar om utvandring – ett viktigt tema i irländsk litteratur på bägge språken. Likaså innehåller en del av dessa självbiografier av naturliga skäl så mycket ren folkdiktning att de nästan liknar ett folklorekompendium.

Det har mig veterligen inte skrivits en omfattande litteraturhistorisk monografi om Gaeltacht-självbiografin som genre, vilket kanske beror på den onödigt hånfulla attityd många irländare, också språkaktivister, hyser mot Peig: hon anses förkroppsliga allt som är hopplöst föräldrat i den traditionella iriskspråkiga kulturen, och denna föreställning överförs till hela genren. Det är förmodligen på grund av liknande fördomar som irländska historiker, av vilka inte så få är helt okunniga i iriska, ofta förbigår hela denna rika memoarlitteratur som källmaterial.

Litteratur i urval

- Andersson, Erik [översättare] (1994): *Klagomunnen, en vrång historia om det hårda livet*. Lund: Ellerströms förlag.
- Mac Cumhaill, Fionn (1974): *Gura Slán le m'Óige*. Baile Átha Cliath: Oifig an tSoláthair.
- Mac Gabhann, Míicé (1997): *Rotha Mór an tSaoil*. Indreabhán: Cló Iar-Chonnacht.
- Ó Cíobháin, Ger (1992): *An Giorria san Aer*. Maigh Nuad: An Sagart.
- Ó Criomhthain, Seán (1991): *Lá dár Saol*. Baile Átha Cliath: An Gúm.
- Ó Criomhthain, Tomás (1980): *An tOileánach*. Baile Átha Cliath: Helicon Teoranta.
- Ó Criomhthain, Tomás (1997): *Allagar na hInise*. Baile Átha Cliath: An Gúm.
- Ó Gaora, Colm (2008): *Mise*. Baile Átha Cliath: An Gúm.
- Ó Nualláin, Brian (1999): *An Béal Bocht, nó: An Milleánach*. Drochscéal ar an drochshaol. Dublin and Cork: Mercier Press.
- Ó Siochfhradha, Pádraig [på pärmen: An Seabhaic] (1996): *Jimín, nó: Jimín Mháire Thaidhg*. Baile Átha Cliath: Cló Talbóid.
- Ó Súilleabháin, Muiris (1998): *Fiche Blian ag Fás*. An Daingean: An Sagart.
- Ó Súilleabháin, Muiris (2000): *Ó Oileán go Cuilleán*. Baile Átha Cliath: Coiscéim.
- Sayers, Peig (1992): *Machnamb Seanmháná*. Baile Átha Cliath: An Gúm.
- Sayers, Peig (1998): *Peig – A Scéal Féin*. An Daingean: An Sagart.

- von Sydow, Carl Wilhelm [översättare] (1921): *Schiane*. Stockholm: Norstedt.
- Ua Laoghaire, An tAthair Peadar (1995): *Séadna*. Baile Átha Cliath: Carbad.
- Ua Laoghaire [på pärmen Ó Laoghaire], An tAthair Peadar (1999): *Mo Scéal Féin*. Baile Átha Cliath: Cló Thalbóid.
- Ua Maoileoin, Pádraig (1969): *De Réir Uimbreacha*. Baile Átha Cliath: Muintir an Dúna.
- Ångström, Margareta [översättare] (1949): *Karg kust*. Stockholm: Kooperativa förbundets förlag.

Nätet, klösträet, luppen – kroppar och redskap i metapoetiska dikter av Solveig von Schoultz

Carola Envall

I min doktorsavhandling *Hand av sol. Den taktila förnimmelsens funktioner i jagets relationer till Gud i Solveig von Schoultz lyrik* undersöker jag hur känselintryck (taktil förnimmelse) bidrar till att forma jagets relation till en gudomlig motpart i ett antal dikter av Solveig von Schoultz: Hurudant är diktjaget, hurudan är Gud/gud, hurudan är relationen mellan dem? Undersökningen riktas alltså mot språkliga uttryck för känselsinnets erfarenheter lokaliserade i handen, huden och kroppen som helhet.

von Schoultz dikter är genomgående fyllda av sinnesintryck och ord som har sin grund i den mänskliga kroppen. Det språket använder hon för allt hon skriver om – människan, livet, döden, kärleken, Gud/gud, och även skrivandet, diktskapandet. I den här essän tar jag in tre dikter där skrivandets arbete gestaltas med ett fysiskt, kroppsligt, sinnligt bildspråk. Dikternas bilder ger rubriken: ”Nätet, klösträet, luppen: kroppar och redskap i metapoetiska dikter av Solveig von Schoultz”. En fjärde dikt bildar slutvinjett. Med *metapoesi* avses poesi – här dikter – som har dikten själv som tema, diktandet, skapandet, skrivandet.

Dikterna som jag använder här kan betecknas som metapoetiska i och med att de så tydligt tematiserar diktarens arbete med den språkliga gestaltningen: hur ska jag skriva, vilka ord ska jag använda, hur ska den här texten se ut, hur ska jag få rytmen att stämma, vad är det för fel på den här texten, när är den färdig? Med de frågorna låter jag det metapoetiska vidga sig till det akademiska skrivandet, forskarens arbete med att undersöka och formulera. I den här essän använder jag alltså von Schoultz dikter för att upptäcka och beskriva olika sidor eller skeden av min egen arbetsprocess; kanske andra kan känna igen sig.

Man kan naturligtvis fråga sig om man får göra så – utnyttja en författares välformade dikter för sina egna syften – och inse att det är vad vi som läsare ofta gör. Dessutom har von Schoultz dikter enligt min uppfattning en tydlig kommunikativ karaktär. Inne i och bakom dikterna finns det en talande röst, ett diktjag som ser och känner och vänder sig till läsaren: titta, lyssna, känn. Söker vi oss fram inom den mångfald av former och författarskap som uppträder inom poesin som helhet märker vi rätt snart att det finns dikter som väcker genklang i oss och kommunicerar med oss, och dikter som vi inte förstår, inte orkar med, inte kan ta till oss. Relation och kommunikation etableras eller uteblir.

I arbetet med litteraturvetenskaplig diktanalys och teologiskt informerad tolkning strävar jag som forskare efter att lugnt och metodiskt undersöka textens utformning och låta dikten stå i centrum för framställningen. När jag tillämpar dikter på mina egna erfarenheter gör jag i viss mån diktens ord till mina egna. På så sätt prövar jag diktjagets roll och röst, men kan fortfarande gå ut ur den rollen och ställa mig på sidan. Det ger mig en chans att åter höra ett diktjag som är någon annan än jag själv. De här reflektionerna tangerar forskningsdiskussioner om läsarens kapacitet och möjliga skyldigheter, och även frågor om det lyriska subjektet. Det är frågor som jag i någon mån tar upp i avhandlingen för att komma till det väsentliga, dikterna som jag analyserar, kontextualiserar och tolkar i syfte att förstå.

Jag går nu över till dikterna. De åtföljs inte av ingående helhetsanalyser. Men jag lyfter fram det kroppsliga och sinnliga, särskilt det taktila, i gestaltningen.

Den första är titeldikten ur diktsamlingen *Nätet*, som utkom år 1956 (von Schoultz 1956, 10):

NÄTET

Nätet är för tungt
sjunker smackande tillbaka
maskorna glider i varann
dropparna rinner hop
jag ser vad som glittrar
som slår som glor
som snärjer med bottenstjälkar
som pilar i grummel
jag ser vad som flaxar
med glupsk näbb

mina händer är fulla
inget kan jag hålla kvar
löser jag en fångst
dör den sin färg i mina händer
hinnan av tigande drar över ögat
jag har ett val:
stå med stum fångst
eller sänka nätet i glömska.

Vi kan se en ögonblicksbild av diktaren, och i min tillämpning även forskaren. Även andra tillämpningar är möjliga. Vi kan nämligen också urskilja diktjaget som en människa som rannsakar de dolda djupen i sitt eget inre. Bilder av det som finns under ytan, ofta konkretiserad som en vattenyta, används även i andra dikter av von Schoultz, såsom i ”De sjunkande” (von Schoultz 1945, 80–82). Det rörliga och svårfångade som lever mellan den grumliga botten och den klara ytan är inte alltid sympatiskt, men nödvändigt att vidkännas. Eller kanske diktjaget betraktar andra människor och deras inbördes relationer? Också det perspektivet kan anläggas med stöd i andra dikter av von Schoultz, exempelvis en senare dikt

med titeln "Nätet" (von Schoultz 1989, 7). Dikten gör som synes motstånd mot mitt försök att tolka den enbart metapoetiskt och dessutom använda den för att beskriva hur omöjligt ett forskningsprojekt kan förefalla. Med den formuleringen har jag dessutom försett dikten med kropp och medvetande – den blir någon eller något som aktivt kan göra motstånd. I den här dikten ges den slutliga subjektrollen ändå till jaget, som kan "sänka nätet".

Upplevelsen att se mera material än jag kunde fånga upp i en avhandling var tydlig särskilt under projektets tidigare skeden. I dikten "Nätet" kunde jag se en sådan upplevelse speglad och verbaliserad, även om dikten går vidare från den punkt där jag kände igen mitt eget arbete. Med en kraftfull bild överför dikten den intellektuella mödan till ett arbete som är fysiskt, konkret, sinnligt och framför allt taktilt: en människa (i en rörlig båt på en likaledes rörlig vattenyta, en implicit miljökontext) i färd med att försöka bärga ett otympligt nät, dra upp det ur vattnet med händerna, lösgöra fångsten och erfara att det infångade tappar färgen och blir stumt och dött. Nätet är alldeles för tungt. Det är för mycket, det går inte.

Men dikten är skriven. Det gick i alla fall. Den levande bilden av mödan finns kvar, och i forskningsarbetet kunde någonting fångas in och sorteras när mycket sjönk undan. Diktaren och forskaren fick kanske inte in alla de 153 fiskarna i de till bristningsgränsen fyllda näten som i den bibliska evangelieberättelsen (Joh. 21:1–14, Luk. 5:1–11), men tillräckligt många för den här gången.

Med dikten "Klösträ" i boken *Vattenhjulet* som utkom 1986 (von Schoultz 1986, 18) kan läsaren se en annan fas i verbaliseringens arbete:

KLÖSTRÄ

Som katten sträcker på sig varje morron
och vässer sina klor på samma stubbe
har jag mitt klösträ, en motspänstig dikt
med djupa repor där jag om och om
river ut nötta ord och prövar nya.
Inte en bortslängd, en förkastad dikt
tvärtom, en dikt som står mig mycket nära

men den vill envist tunga tröga ord
och jag vill envist nyare och snabba.
Vi håller ut, vi har vårt långa envig.
Jag vässer klorna på mitt trumpna klösträ.

I "Nätet" drivs rytmen framåt i korta rader med täta accentförskjutningar, orden hopas efter varandra och får diktrösten att tala liksom i en andfädd ansträngning som är både kroppslig och mental. I "Klösträ" tas läsaren in i en avsevärt lugnare andhämtning genom en rytm som kommer nära den femfotade blankversen. Den används i flera längre dikter av von Schoultz, till exempel i "Fingerövning" (von Schoultz 1980, 44–46). Efter att rytmen etablerats med de två första raderna bryts den effektivt efter kommatecknet när diktens "klösträ" har introducerats på rad 3. Rytmbrötet korresponderar med betydelsenivån i adjektivet "motspänstig". Även raderna 5 och 6 förser rytmen med hack. De lyfter fram uttrycken "river ut" och "Inte en bortslängd dikt", och förstärker så gestaltningen av diktjagets envetna kamp med det trilskna materialet.

Uttryck för det vassa, för att riva och rensa med starka nypor och vassa redskap, har i min undersökning framträtt som ett genomgående drag i von Schoultz lyrik. I "Klösträ" förläggs det i diktens liknelse till kattens klor ("Som katten [...] vässer sina klor"), som i slutraden öppet tillskrivs diktjaget ("Jag vässer klorna"). Genom katten och klorna uttrycks det fysiska och taktila i aktiviteten – kroppens morgonsträckning, det upprejade klösandet och rivandet som emellertid går utöver den konkreta bilden genom att nytt läggs in i stället för det kasserade.

Det kroppsliga uttrycket förstärks både av att dikten liknas vid ett fysiskt föremål och av att detta föremål besjålas med ett eget medvetande, en egen vilja och ett eget humör. Diktens klösträ får mänsklig kropp och själ. Den är "motspänstig" och 'trumpen', den "vill" vissa ord, den står jaget "mycket nära" och är jagets motståndare i viljornas kamp. Den tål också klornas hantering, till synes utan att ta skada och utan smärta. Liknande tålighet – eller trotsigt motstånd – formuleras även i andra dikter såsom "Tag mot det" (von Schoultz 1940, 75), "Nödvändighetens näve" (von Schoultz 1945, 69–70) och "Fiskrenserskan" (von Schoultz 1949, 60–61).

Dikten, texten som ska formas, visualiseras som ett ”klösträ”, både ett träningsredskap och något som är i vardande men inte ännu har nått sin optimala form. Hanteringen skildras som hantverksmässig, kanske också lekfull och lustfylld. Dessutom är föremålet som dikten liknas vid påfallande vardagligt, lågt, och lätt komiskt i sammanhanget. Därmed kan dikten fogas till von Schoultz övriga texter som framhäver det hantverksmässiga i det konstnärliga skapandet. Som exempel kan nämnas dikterna ”Hantverkare (skulptur, Chartres)” (von Schoultz 1963, 57) och ”Tummens lust” (von Schoultz 1996, 57). I motsats till dikter där diktjaget betraktar ett övergivet projekt som i ”Stenbrottet” (von Schoultz 1986, 49) visar ”Klösträ” ett jag som både framträder tydligt som talande och uttalat subjekt och hävdar det meningsfulla i sitt eget arbete. Visst kan det likna forskarens arbete? Träget och trofast, uthålligt, precist, sökande det optimala uttrycket. Inte utan temperament, inte utan humor, inte heller utan perspektiv: Det här projektet kan också tjäna som ett träningsredskap där färdigheterna slipas inför kommande arbeten. Det gör inget om reporna syns i klösträet.

Den tredje dikten, ”Här” ur von Schoultz sista diktbok *Moln-skuggan* (von Schoultz 1996, 39), anslår en annan ton:

HÄR

Vad jag längtar efter:
samma rutiga gamla blus
samma slitna tröja
samma skrivbord
samma himmel utanför fönstret
en bit verklighet under luppen
och ett oändligt antal dagar.

Diktjaget i gammal blus och sliten tröja, en människa upptagen med att granska ”en bit verklighet” vid skrivbordet – visst kan det också vara en forskare? Och det finns så många bitar av verkligheten att sätta ”under luppen”, så mycket att fascineras av och undersöka – oändligt mycket. Hur många dagar är det kvar?

Diktjagets skildring av sin längtan börjar i det konkreta: i gamla kläder, taktilt förnimbara mot huden och kroppen. På skrivbordet vid fönstret finns ett verktyg, en lupp, som visserligen hanteras taktilt men framför allt hör ihop med seendet. Det konkreta synsinnets kapacitet anknys i vårt västerländska tänkande och i våra språkliga uttryck ofta till insikt, kunskap och förståelse. För att se bättre använder diktjaget i "Här" en lupp, genom vilken en liten bit av verkligheten kan granskas på nära håll, förstord så att detaljerna framträder. Aktiviteten påminner om forskarens närläsning av dikter. Det enda som ännu behövs är mera tid, alldeles konkreta "dagar", men bortom alla gränser i "ett oändligt antal". Alla vet att man inte får det, hur man än längtar. Tiden, dess rörelse och begränsning, utgör ett stort tema i von Schoultz lyrik. En bakgrundsfaktor kan upptäckas i den väckelsereligiositet som praktiserades i författarens uppväxtmiljö, där man med hjälp av bibelstudier och sånger inpräglade övertygelsen att tiden är kort och oersättlig.

Med den sista raden skrivs medvetenhet om tiden och döden in i dikten "Här", och därmed sprids en ny belysning över det föregående. Kläderna är verkligen "gamla" och "slitna", som allt jordiskt, som den åldrande och dödliga människan. Hur är det med himlen utanför fönstret – är det "bara gröna klara / himlar jag ser" som i dikten "Ensam fönster i maj" (von Schoultz 1943, 56-57), liknar den "himmelsfönstret" i huset där modern och bildkonstnären "Hanna" arbetade så länge (von Schoultz 1978, 164-181, 174), är det en himmel med egen uppsyn och vilja som i dikterna "Klagan över en al" (von Schoultz 1949, 14-15), "Nu darrar jorden" (von Schoultz 1959, 18) och "Möter ofta" (von Schoultz 1996, 22), representerar himlen en motpart att relatera till? Med denna himmelsrad (rad 5) som sträcks ut längre än de föregående raderna byts perspektivet i dikten, liksom när blicken riktas ut genom "fönstret" och betraktar himlen.

Vid sitt "skrivbord", i texten centralt placerat i den mittersta raden, har diktjaget haft tillgång till alla dimensioner av tillvaron: det lågt belägna nära här inne och det avlägsna höga där ute, det lilla och det stora, blickens riktning neråt och uppåt. Det att jaget "längtar" efter allt som inbegrips i det upprepade "samma" anger att en sådan tillvaro inte längre är självklar. Arbetet vid skrivbordet

har angripits av tiden, inget är längre ”samma”. Samtidigt visar diktens existens att också denna brist kan gestaltas vid skrivbordet, *här* i jagets situation sådan den är i det innevarande ögonblicket. Kanske de flyende dagarnas tid därmed infogas i en oändlighetens dimension där tiden inte längre räknas?

Men det är *här* i den avgränsade tiden som dikten skrivs färdig och publiceras, liksom forskningsrapporten och avhandlingen. En del av det skrivna föråldras eller blir i varierande grad otillgängligt. I lyckliga fall inleds en kommunicerande relation mellan text och läsare.

När de tre dikterna från ett tidsspänn om fyrtio år, ”Nätet” (1956), ”Klösträet” (1986) och ”Här” (1996), ställs intill varandra blir det tydligt hur den fortgående diktarträningen och den djupnande erfarenheten leder till att omfånget blir allt mindre och språket allt mera koncentrerat. Dikterna utgör separata helheter med egen bestående relevans, men i den rätt fria tillämpning som jag gör i denna essä kan jag också se dem som stationer längs en väg. I det perspektivet kan jag se hur proportionerna mellan diktjaget och materialet förändras. Materialet tecknas allt mindre till omfånget, allt mera avgränsat och specifikt, allt mera stillnat. Diktjaget blir tydligare i konturerna och ges större förutsättningar att hantera sitt material. Greppet blir fastare och får en tydligare riktning, blickens fokus smalnar i en allt starkare koncentration. Sker det en motsvarande utveckling hos forskaren?

Med en återblick på de tre separata dikterna vill jag ännu betona hur framträdande det kroppsliga och sinnliga är i dem alla, om än på olika sätt. Diktarens arbete med att verbalisera den upplevda verkligheten gestaltas genomgående som konkreta aktiviteter där öga och hand samverkar. Händerna hanterar verktyg och ögonen ser. I ”Nätet” och ”Klösträ” framträder mänsklig kroppslighet och mänskligt medvetande även i diktmaterialen och den verklighet som ska transformeras i ord. Dikten behandlas som en levande motpart i arbetsprocessen.

Även om forskarens position i förhållande till sin text är mera distanserad kan hen känna igen delar av den kreativa processen gestaltade med hjälp av ett bildrikt språk framvuxet ur människans erfarenheter i kropp och sinnen.

Den utlovade metapoetiska slutvinjetten kommer med en dikt som heter "Dikterna". Liksom den nyss presenterade "Här" ingår den i von Schoultz sista diktsamling *Molnskuggan* (von Schoultz 1996, 15). Med den tillämpning jag använder kan den anknytas till de gåtfulla kreativa processer där nya (eller envist fortlevande) idéer ger sig till känna i forskarens medvetande:

DIKTERNA

Dikterna? sa han
såg sig om över axeln
de gör mig nervös
får de syn på dej
kommer du aldrig undan.

Männe diktens "han" verkligen vill komma undan?

Essän utgår ifrån Carola Envalls lectio praecursoria som hölls vid Åbo Akademi 28.5.2021. Avhandlingens titel är *Hand av sol. Den taktila förnimmelsens funktioner i jagets relationer till Gud i Solveig von Schoultz lyrik*.

Litteratur

- Bibeln (2000): Bibelkommissionens översättning. Stockholm: Verbum Förlag.
- von Schoultz, Solveig (1940): *Min timme*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- von Schoultz, Solveig (1943): *Den bortvända glädjen*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- von Schoultz, Solveig (1945): *Eko av ett rop*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- von Schoultz, Solveig (1949): *Nattlig äng*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- von Schoultz, Solveig (1956): *Nätet*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- von Schoultz, Solveig (1959): *Terrassen*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.

- von Schoultz, Solveig (1963): *Sänk ditt ljus*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- von Schoultz, Solveig (1978): *Porträtt av Hanna*. Helsingfors: Schildts.
- von Schoultz, Solveig (1980): *Bortom träden hörs havet*. Helsingfors: Schildts.
- von Schoultz, Solveig (1986): *Vattenhjulet*. Helsingfors: Schildts.
- von Schoultz, Solveig (1996): *Molnskuggan*. Esbo: Schildts.

■ Edvard Westermarck och hans miljö

Otto Pipatti & Petteri Pietikäinen (red.): *Moral, evolution och samhälle. Edvard Westermarck och hans närmaste krets*. SLS/Appell, Helsingfors & Stockholm 2021.

Socialantropologen och moralfilosofen Edvard Westermarck (1862–1939) gjorde en unik forskarkarriär som förde honom från Finland till Marocko och London, till hjärtat av den internationella vetenskapliga debatten. *Moral, evolution och samhälle. Edvard Westermarck och hans närmaste krets* är det samlande resultatet av Svenska litteratursällskapets idéhistoriska projekt kring honom och hans intellektuella miljö. Boken är en positiv läsupplevelse, med tilltalande utseende och levande språk. Texterna, med undantag av Julia Dahlbergs, är översatta från finskan av Mattias Lehtinen och Nina Edgren-Henrichson. Boken är både läsbar och läsvärd, med vissa förbehåll.

Man kan läsa boken som en helhet, inte enbart som en samling artiklar, som det annars ofta blir med antologier. Varje kapitel är i samma storleksklass och på ungefär samma abstraktionsnivå, och kapitlen följer logiskt på varandra. Författarna har tydligen inte känt något behov av att breda ut sig om allt de vet eller råkat läsa om sitt ämne. De har redan tidigare bevisat sin lärdom med avhandlingar inom projektet.

Historikern Julia Dahlberg bidrar med två kapitel om darwinismens introduktion i Westermarcks hemmiljöer i 1880-talets

Helsingfors samt betydelsen av Edwards äldre syster Helena. Jouni Ahmajärvi lyfter fram eleverna, specifikt Gunnar Landtman, i två kapitel (det ena kapitlet med Otto Pipatti som medförfattare). Konstigt nog behandlas Westermarcks brittiska kontakter väldigt lite i denna bok.

En viss persondyrkan tycks vara vanlig i presentationer av Westermarck, både i hemlandet och internationellt. Man beskriver honom som orättvist bortglömd och vill ge honom upprättelse som en vetenskapens pionjär. Så även denna gång. Ser man på den inhemska scenen tycker jag dock att narrativet inte stämmer. Westermarcks lojala elever var aktiva ännu på 1950-talet, och han lyfts fram på nytt redan 1973 i bästsäljaren *Suomalaisen sosiologian juuret*. Däremot är det klart att den samhällsvetenskapliga forskningens fokus ligger annanstans än på Westermarcks tid.

Inledningskapitlet framhåller att Westermarck skulle ha känt sig hemma i diskussioner med 2020-talets evolutionspsykologer, som lånat argument från hans *History of Human Marriage* från 1889. Om nu detta stämmer kan man, som redaktörerna, dra slutsatsen att Westermarck låg långt före sin tid. Alternativet är förstas att evolutionspsykologerna ligger långt efter. Mellan 1889 och nutiden ryms hela nya vetenskapsgrenar, inklusive psykologin, socialpsykologin, det moderna samhällets sociologi och socialpolitik, och inte minst den antropologiska fältforskningen där Westermarck själv var pådrivande.

Det är värt att repetera vad som ledde samhällsvetenskaperna in på nya banor under 1900-talet. Både vetenskapsinterna faktorer och krav på samhällsrelevans spelade in. Westermarck hade betonat den gemensamma mänskliga naturen. Den skulle ringas in med hjälp av världsomfattande jämförelser av antropologiska data, en ansats känd som den komparativa metoden. Metodens risk är ytlighet och bristande insyn i de kulturella sammanhangen. Den nya antropologin ville i stället gå på djupet, studera samhällsdynamiken i klart angivna miljöer. Sociologin å sin sida fokuserade på problem i anslutning till de industriella samhällenas struktur och förändring. Boken skulle ha vunnit på att på allvar ställa frågan varför Westermarcks komparativa metod egentligen övergavs. Westermarck var medveten om kritiken och ville senare i viss mån komma den till mötes.

Otto Pipatti, Jouni Ahmajärvi och Petteri Pietikäinen beskriver i kapitel 2 Westermarck som ”antagligen den första samhällsvetaren som systematiskt tillämpade darwinistisk evolutionsteori i sin forskning” (s. 64) – ja ”i hela sin produktion” (s. 67). Idéer om evolution var i och för sig allmänt förekommande i de tidiga samhällsvetenskaperna, men det specifikt darwinistiska elementet var teorin om det naturliga urvalet (s. 18, 66). Med andra ord, individerna anpassar sig inte enbart, utan de dör eller blir utan avkomma om de är genetiskt olämpliga. Westermarcks teori om incestförbudet (mellan syskon) brukar lyftas fram som ett lyckat exempel på ett darwinistiskt resonemang. Den är också den nutida evolutionspsykologins ständiga referenspunkt. Men vid en närmare granskning är incestteorin också det enda ställe där Westermarck beskriver en klart angiven biologisk urvalsprocess. Såvitt jag kan se förmodar han i övrigt helt enkelt att de allmänmännsliga psykologiska egenskaperna har (en eller annan) evolutionär bakgrund.

Pipatti går mer in på Westermarcks moralteori i kapitel 3. Westermarck ansåg förvisso att mänskliga kulturyttringar har en grund i människans instinkter. Men han ville inte stanna där. Den egentliga antropologiska uppgiften blev att kartlägga hur instinktiva reaktioner objektiveras, blir allmänt accepterade regler i samhället, och så återverkar på vårt tänkande i form av institutioner. Läser man Pipatti noggrant ser man med andra ord att Westermarcks forskningsprogram avviker från evolutionspsykologernas och ligger närmare Émile Durkheims samtida formuleringar. Skillnaden mellan Westermarck och Durkheim anses vanligen vara att Westermarck sökte förklaringar på samhällsfenomen i psykologin, medan Durkheim sökte dem i sociala organisationsformer. Men båda var i själva verket överens om att variationer mellan samhällen behöver sociala förklaringar. Ett exempel finns i Westermarcks Marockoforskning, där han förklarar skillnader i kvinnans ställning och attityder till homosexualitet i termer av näringsstrukturen i olika miljöer.

Niina Timosaari-Hyry beskriver i sina två kapitel Westermarck som en samhällsaktivist, ”moralrebell” och föregångare i fråga om sexuell tolerans. Jag uppfattar detta som en överdrift. Westermarck uttrycker en borgerligt liberal och sekulär grundsyn som visserligen inte var majoritetens, men dock vanlig i en viss del

av samhället. Westermarck gjorde egna initiativ i kampen mot för-
ryskning och förfinskning. I övrigt verkar hans aktivism mest ha
inneburit att han stödde en förening med sitt namn eller uttalade
sig på uppmaning av människor han kände. När Westermarck
etablerade sig i England kom han i första hand i kontakt med
liberala intellektuella, Bloomsburygruppen och Fabian Society.
Där rörde han sig som fisken i vattnet – reformvillig kanske, men
inte mer än sin närmaste omgivning.

Jag hittar bara två sakfel i texten. Westermarck dog på vän-
nen Lagerborgs sommarvilla, inte hemma hos sig (jfr s. 17). Det
mer besvärande felet gäller Westermarcks roll vid Åbo Akademi.
Författarna anger att Westermarck ”sade sig upp från rektora-
tet 1921” (s. 14) på grund av ointresse i uppgiften. Faktum är att
Westermarck var djupt engagerad i att utveckla Akademin – både
före, under och efter sitt rektorat – och tog illa upp då han blev
bortpetad.

Olli Lagerspetz

■ Havet – föremål för blicken och ordet

Thomas Sjösvärd: *En himmel av sten. Willy Kyrklund
och det grekiska*. Ellerströms förlag, Malmö 2021.

Willy Kyrklund (1921–2009) föddes i Helsingfors och samma år
som han dog påbörjade Thomas Sjösvärd arbetet med *En himmel
av sten. Willy Kyrklund och det grekiska*. Boken baserar sig på hans

doktorsavhandling men han har bearbetat texten och ”gjort den mindre anpassad till den akademiska läsaren”. Själv hade jag önskat att Sjösvärd förutsättningslöst hade överlämnat sinhängivna, fruktbärande och kunskapsdiga läsning till den okända läsaren. För den akademiska forskaren rekommenderas avhandlingen med samma namn från 2018, Uppsala universitet.

Det är en vacker bok som handlar om tillvaron under en himmel av sten, om den så utspelar sig i myternas värld, historiens förvrängningar eller bland det moderna samhällets våldsamma motsättningar. I sina suveräna skildringar av byråkraten och byråkratierna befinner sig Kyrklund i nivå med Kafka som han själv hänvisar till.

Språket är sparsmakat, underfundigt, humoristiskt, ibland ironiskt och renskalat. Vad jag nu erinrar mig av Kyrklunds författarskap inskränker sig till femtitalets *Solange* som lever i ett trist äktenskap och längtar bort, samt *8 variationer* och *Om godheten* dryga trettio år senare, varur titeln är hämtad: ”Ensamma med vår längtan efter ett högre ljus. Över oss välver sig en himmel av sten.”

Om Thomas Sjösvärd (f. 1980) står på innerfliken att han 2012 utkom med en uppmärksammas översättning av W. B. Yeats diktsamling *Tornet* och är medlem i redaktionen för tidskriften *Hjärnstorm* där jag under 80-talet medverkade med lyrik.

På pärmarnas insidor har författaren ritat en fantasieggande karta över de orter som förekommer i Kyrklunds författarskap där olika tidpunkter samexisterar, exempelvis kan ett område både vara ”en del av det antika Persien och det moderna Turkiet.” Förutom utförlig notförteckning är boken även försedd med litteraturförteckning och namnregister.

I sitt högtidstal 1987 när Willy Kyrklund mottog ”Athenvännernas pris” placerar han sig bland de författare som inte velat bli författare, utan har blivit det genom ”benägenhet för främlingskap, någon spricka i själen.” Det rör sig om en människa ”som begrundar livets villkor, därför att han inte är så bra på att leva det.” En tanke som förfaller oändligt avlägsen nutida kändissträvan, att man alltså blir författare därför att man måste.

Författarskapet, från debuten 1948 med *Ångvälden och andra noveller*, består även av romaner, reseskildringar, pjäser, essäer och prosadikter. Willy Kyrklund finns representerad i åtskilliga

tidningar och tidskrifter, däribland *Finsk Tidskrift* 1952:2 med essän "På kulturens steg", som är frukten av en period på 1950-talet då han reste mycket.

Boken är disponerad i tolv kapitel; efter det inledande teoretiska kapitlet "Några konfliktlinjer på teorins fält" följer elva kapitel där närapå alla verk med grekiska inslag studeras i kronologisk ordning. Sjösvärd ger genomgående nya perspektiv på Kyrklunds författarskap, öppnar det och lockar till vidare läsning, inte minst av hans novellkonst.

Om debutnovellen *Ängvålden* skriver Sjösvärd att "Guds vägar tycks svåra att skilja från Djävulens. Den sanningsproblematik som novellen iscensätter är på sätt och vis typisk för perioden efter andra världskriget." Och han hänvisar till Eyvind Johnsons *Strändarnas svall* från 1946 vilken i sin omdiktning på prosa av *Odysseen* i sina jordnära framställningar av Odysseus äventyr tematiserar frågor om lögn och myt. I Kyrklunds berättelse om roddaren *Elpēnor* utgör ordet och blicken två knutpunkter: "Havet blir föremål för blicken, men sedan föremål för ordet."

Sjösvärd frågar sig i åttonde kapitlet "I vallmons månad" om inte romanen *Polyfem förvandlad* är Kyrklunds mest svårtolkade verk och refererar till Magnus Florin som i förordet skriver att genreangivelsen *roman*, helt kommer på skam. Boken består av femton, med avseende på handling, karaktärer, tid och rum, skilda avsnitt. Varefter Sjösvärd presenterar dessa och finner exempelvis två från en islamisk kulturkrets, ett som anknyter till Persien under medeltiden, två till en äldre indisk kultur, ett utspelar sig i såväl Finland som Ryssland/Sovjetunionen medan det sjunde avsnittet är en jagberättelse som kretsar kring ett minne från Karlsbron i Prag. Slutsatsen blir att romanens geografiska rymd är "vidsträckt och kan upplevas som ett myller, men är de facto till stora delar överblickbar."

I det sista kapitlet frågar sig Sjösvärd: "Vad är då det grekiska?" Förutom att Kyrklund beskriver ett ideologiskt bruk av historien låter han ibland "ana en historisk karta över idéernas rörelse, där idealismen i Grekland fångas upp av den tyska filosofin, men där den militaristiska linjen – Sparta – även leder över till stormaktstidens Sverige." Avslutningsvis sammanfattar Sjösvärd hur det grekiska vuxit fram och förvandlats genom Kyrklunds författarskap.

Han pekar även ut några ställen där framtida forskning skulle kunna ta vid som exempelvis genusaspekterna vilka ”mina analyser visat på vikten av, men inte utrett på det systematiska sätt ämnet förtjänar.” Ett annat fält för framtida forskning är ”de orientaliska inslagen i författarskapet, inte minst det persiska och indiska,” som med fördel skulle kunna ”behandlas på samma utarbetade sätt som här det grekiska.”

Sjösvärd finner att Willy Kyrklunds sista böcker kretsar kring de ståndpunkter han utvecklade redan under fortsättningskriget. Fosterlandskärlek betyder här krig, religion innebär oandlighet och all slags idealism är förljugen. Han avrundar med en diskussion kring *Om godheten* där den kristna idealismen utsätts för kritisk granskning och sista sidan upptas av en dikt vars fem avslutande strofer lyder:

...

När Kyrklund utträder ur sin kyrklundhet.

Denna längtan.

När natten utträder ur sin nattlighet.

När intet utträder ur sin intighet.

Denna ängslan.

Else-Britt Kjellqvist

■ Håll Sverige utanför – även om kungen går

Henrik Berggren: *Landet utanför. Sverige och kriget 1940–1942*. Norstedts, Stockholm 2021.

På eftermiddagen den 3 mars 1942 kommer min far plötsligt hem på permission från den militära beredskapstjänsten långt uppe i norra Sverige. Det är stökigt hemma, med en massa damer som arbetar febrilt, men under mycket hysch-hysch. När far morgonen därpå, den 4 mars, bär mig de 39 stegen hem från farfar, säger han att ”nu ska Du få Dej en överraskning! Vi ska träffa Din lillebror som mamma kommit med!”.

Man kan undra över denna optimistiska framtidsplanering hos mina föräldrar. För i början av mars 1942 står Adolf Hitler verkligen på höjden av sin makt. Han har snabbt intagit Polen, han har besatt ärkefienden Frankrike, och hans ”ökenräv” Rommel tycks övervinnerlig, när han snabbt avancerar mot Suezkanalen i spetsen för Afrikakåren och tillfogar de brittiska styrkorna upprepade nederlag. I denna del 2 av sin trilogi ”Landet utanför” går Henrik Berggren djupare in i hur de militära och politiska händelserna utvecklades.

I januari 1942 lägger så Hitler fram grundritningen till den utrotning av Europas judar, som i sin ofattbara grymhet blottar nazismens sanna väsen. Liksom de flesta svenskar var mina föräldrar ovetande om denna konferens i Wannsee när de gladdes åt det nya tillskottet i familjen. Men inom bara något år skulle den tyska armén ohjälpligt köra fast vid Stalingrad. Likt Napoleon skulle den inte förmå uthärda den ryska vintern, än mindre betvinga Röda armén vid vare sig Leningrad eller Stalingrad.

På den finska fronten var det till en början lugnt även om stilleståndsavtalet resulterat i stora landavträdelser på Karelska näset. De hårda villkoren i Moskvafreden visade sig dock inte vara grunden för en varaktig fred. När baltstaterna ockuperats av Sovjet och det sovjetiska trycket mot Finland ökade drevs den finländska statsledningen till samarbete med Hitlertyskland för att trygga sitt säkerhetspolitiska läge.

Detta ledde till den svenska så kallade ”midsommarkrisen” 1941. Under några dramatiska dygn sökte samlingsregeringen

i Stockholm mejsla ut en linje, som dels skulle tillgodose tyska långtgående krav på transitering av tyska trupper från Nordnorge via norra Sverige till Finland, dels få beslutet att bli sett som en engångseftergift och inte ett avsteg från Sveriges neutralitet.

Krisen kom sig av att kung Gustaf V hade uttalat att han ”inte ville vara med” ifall de tyska kraven inte bifölls. Både statsministern och hans utrikesminister Günther var ivriga bridgespelare, och de förefaller ha drivit ett skickligt politiskt spel och därvid utnyttjat kungens hållning för att pressa fram regeringens och riksdagens accepterande. Först efter fyra dygn av hektisk kamp med många politiska turer kunde statsministern konstatera att riksdagen godkänt transiteringen.

Med tanke på hur omvärlden, inte minst Storbritannien, kunde tänkas tolka Sveriges eftergift, betonades att det endast gällde denna så kallade Engelbrechtdivision, och således inte kunde betraktas som ett avsteg från Sveriges neutralitet. Den 22 juni hade ju Winston Churchill förklarat att ”varje land som marscherar med Hitler är vår fiende”. Uttalandet innebar risker för såväl Sverige som Finland, eftersom riksdagens beslut om transitering kunde tolkas som ett avsteg från Sveriges strikt neutrala hållning samtidigt som det kunde leda Finland in i krig på Tysklands sida mot Sovjetunionen.

Samtidigt hade Sverige också annat att tänka på än kriget. Rättrogna präster oroade sig över synden kring Sveriges dansbarnor; ”dansbaneeländet” blev ett centralt tema sommaren 1941, då konservativa krafter ojade sig över synden och snusket hos den ”dekadenta” ungdomen. Sedan kom idrottsfebern 1942, när löparfenomenet Gunder Hägg hade en strålande sommar och satte tio nya världsrekord på 80 dagar (se FT 1/2021).

Det betydde inte att Finlands sak var glömd. Redan under vinterkriget hade Sverige mottagit omkring 10 000 barn, som sänts från Finland undan krigets fador. Enligt Berggren kom många av barnen från familjer som drabbats hårt av kriget, genom att familjefäder stupat eller invaliderats. Mellan september och december 1941 anlände 4 000 barn till Sverige, med namnlappar som inte fick tas av om de ville vara säkra på att komma tillbaka till sina finska hem. Detta blev till slut ”den största barnflyttningen av ett lands barn till ett annat i historien” skriver Berggren. Totalt rörde det sig om 70 000 barn, varav 5 000 ”blev kvar permanent i Sverige”.

Sveriges förhållande till övriga länder i Norden sattes också på prov under 1942. I Danmark kom danska SS-frivilliga under attack av ungdomar när de paraderade genom Köpenhamns gator, något som landets statsminister fördömde som ett brott mot det ”besinningsfulla uppträdande som krävdes av alla danskar under nuvarande svårigheter”. När sedan den danske kungen svarade ytterst korthugget på Hitlers gratulationer på 72-årsdagen, blev Hitler rasande över den danska statsledningens bristande samarbete, och Danmark tvingades byta ut sin statsminister mot en mer samarbetsvillig person.

I Norge var det Quislings allt hårdare regim som bidrog till att den svenska opinionen blev alltmera kritisk mot Tyskland. Sedan hösten 1941 blev rapporterna om tyska grymheter allt fler. Fackliga ledare hade avrättats, den norska kyrkans biskopar arresterades eller skildes från sina biskopssäten, och Quisling-regimen utdelade kollektiva bestraffningar mot oskyldiga medborgare efter att aktioner från den norska motståndsrörelsen genomförts. Det som definitivt ledde till en antitysk stämning i Sverige var deportationen av 1 000 norska judar i november 1942. Berggren skriver: ”Inom loppet av ett par dagar i månadskiftet november–december 1942 gick Sverige från en ytterst restriktiv hållning mot judiska flyktingar till ett aktivt diplomatiskt arbete för att hjälpa judar att undkomma till Sverige.”

Även om Berggren som sagt i den här delen av trilogin går djupare in på de politiska utvecklingarna, behåller han även det grepp han hade i del ett där han påpekar hur osäkert det såg ut för dem som levde under detta världskrig. Osäkerheten och ovissheten måste ha varit gastkramande och svår att värja sig mot. Det hedrar honom att han låter Astrid Lindgren, Barbro Alving och särskilt den mer okända Rut Berggren i Gävle bli hjältinnor i denna bok.

Till sist: Hur tänkte mina föräldrar när de gav namnet David Napoleon till min lillebror? Ville de gardera sig med en segrare och en förlorare? Eller var det en vink om att som skalden sagt ”Vad våldet må skapa är vanskligt och kort, det dör som en stormvind i öknen bort”? Monty blåste ju Rommel vid El Alamein 3 november 1942, och krigslyckan vände till de allierades fördel.

Lennart J. Lundqvist

■ Fördjupad kunskap om den engagerade reportern

Cecilia Aare: *Reportaget som berättelse. En narratologisk undersökning av reportagegenren.*
Stockholms universitet, Stockholm 2021.

Cecilia Aare undervisar i journalistik vid Södertörns högskola, och har före doktorsavhandlingen *Reportaget som berättelse. En narratologisk undersökning av reportagegenren* skrivit en handbok om konsten att skriva och analysera reportage, som används i journalistutbildningen också i Finland. I boken *Det tidlösa reportaget* (2019) intervjuas åtta av Sveriges främsta reportrar om sina researchmetoder och de moraliska dilemman som reportagearbetet kan innebära. I sin doktorsavhandling vill Aare fördjupa förståelsen av det engagemang som kännetecknar goda reportage. Hon motiverar sitt val av forskningsämne med att reportaget inte utforskats särskilt mycket inom jämförande journalistikforskning, trots att reportaget har existerat ända sedan den moderna masspressens uppkomst. En orsak är att journalistik framför allt beskrivits som objektiv och faktaförmedlande medan reportagens engagemang oundvikligen är subjektivt, men inte i bemärkelsen politiskt tendentiös journalistik, som ofta utgör motpolen. Reportagens subjektivitet är framför allt stilistisk, genom sin sceniska form, och sina narrativa verktyg. Tidigare forskning i Sverige har fokuserat på exempelvis hur reportaget förändrades i svenska landsortstidningar mellan 1960 och 1985 (Lars J. Hultén 1989) eller källor, retorik och verklighetsbild i sju böcker om Indien och Afghanistan (Torsten Thurén 1992). Inom litteraturvetenskap har Anna Jungstrand analyserat reportaget i sin doktorsavhandling *Det litterära med reportaget – om litteraritet som journalistisk strategi och etik* (2013). Det är ett angeläget uppdrag att ytterligare fördjupa förståelsen av reportaget, sett ur dagens synvinkel.

Avhandlingens empiriska material omfattar reportage skrivna mellan åren 1814 och 2014, med fokus på narrativa mönster. Aare använder sig av diskursnarratologiska verktyg som är skapade för analys av fiktion, men argumenterar övertygande för att de kan användas för reportage. Då ett reportage innehåller individers

upplevelser är de berättelser i samma grad som en fiktiv berättelse. Reportage kan alltså undersökas med avseende på berättarröst, berättarperspektiv och berättarens synlighet, och dessas narrativa och retoriska funktion.

Cecilia Aare bygger på begrepp i Bengt Nermans *Massmediere retorik*, begrepp som var mycket centrala under journalistutbildningen på 1970- och 80-talet. Nermans streckfigurer kombineras med Kenneth Burkes teorier om språket som symbolisk handling, och metaforer från dramat, med de fem elementen Act, Agent, Scene, Agency och Purpose.

Ett centralt begrepp är den engagerade reportern, engagemanget går som en röd tråd genom avhandlingen. Engagemanget tar sig uttryck i att journalisten använder sig av sin egen person, genom att registrera intryck, göra intervjuer och regissera helheten. Professionen kräver en viss distans, men berättelsen skapar en textuell närhet mellan läsare och ämne.

Ett nyckelbegrepp i avhandlingen, och i diskussionen under disputationen, var termen regissör. Cecilia Aare motiverar begreppet med att det är ett sätt att kringgå den diskussion som problematiserar begreppet implicit författare, implied author. Dessutom är det ett pedagogiskt tydligt sätt att betona att reportagets regissör gör liknande val av iscensättning, aktörer och manus som regissörer inom teater och film. Med samma råmaterial ur verkligheten är det möjligt för regissören att skapa många olika versioner.

I avhandlingens fjärde kapitel skapar Cecilia Aare en typologi över reportage utgående från hur reportern har samlat in underlaget och hur en upplevande reporter, andra karaktärer och verkliga händelser representeras i texten. Beroende på bland annat om reportern varit på plats eller inte blir det ett rekonstruerande, retuscherande, reducerande, framhävande eller röstgivande reportage.

Konsonans och dissonans är också centrala begrepp i diskussionen. Om berättaren efterhand börjar tvivla på sin berättarförmåga, eller reflekterar över sin rätt att gå nära personer och händelser, handlar det om dissonans mellan den upplevande och den berättande reportern. I avhandlingen lanseras termen alternativ dissonans. Paradoxalt nog leder ett ökande tvivel på den berättelse som växer fram till en mer komplex bild av de människor och händelser som ingår i reportaget.

Disputationen i mars innebar ett givande och respektfullt samtal mellan Cecilia Aare och opponenter professor Per Krogh Hansen från Syddansk universitet i Odense. Opponenten hade få invändningar till avhandlingens resonemang, men föreslog några kompletteringar. Utöver fokuseringen på narratologi föreslog han en djupdykning in i forskning om genrer, och en diskussion om olika typerns reportage, till exempel nyhetsreportage, händelsefokuserat reportage, porträtt och bakgrundsreportage, vilket kunde ha öppnat för en diskussion om skillnader mellan olika genrer och fokus på vilka kriterier som avgör var som är ett reportage. Cecilia Aare motiverade sina val med att hon velat fokusera på form, inte innehåll, och på att fördjupa kunskapen om hur ett narrativt engagemang skapas i reportage.

Den andra längre diskussionen mellan opponenter och respondent handlade om fikcionalitet. I avhandlingen skriver Cecilia Aare att slutsatser inom narratologisk forskning av fiktiva format inom film, tv och dataspel inte kan överföras till reportaget, trots att många verktyg kan lånas från forskning om fiktion. Per Krogh Hansen lyfte fram exempel av Orwell och Strindberg där skribenten antingen positionerar sig annorlunda i texten, och föreställer sig i en annan roll, eller fantiserar över vilka fågelljud som kunde höras ifall inte ett tågs buller överröstade dem, för att visa att också fiktiva element kan ingå. Han uppmanade Cecilia Aare att gå närmare in på fikcionalitet som retoriskt begrepp. Respondenten nämnde att mycket diskussion förs om vad som är sant och inte sant, och att hennes fokus varit hur engagemanget tar sig uttryck, hur regin i texten avspeglar engagemanget.

Det är lätt att hålla med opponenter om att Cecilia Aare har skrivit en intressant avhandling, som fördjupar förståelsen av reportaget på många punkter. Den för definitivt forskningen framåt, och är säkert intressant för journalister som skrivit många reportage, eller läsare särskilt intresserade av genren. För ovanare skribenter kan begreppsvärlden vara mer förvirrande än upplysande, den är kanske inte lämpad för nybörjare. Och det är ju inte heller avsikten med den.

Både nya och rutinerade skribenter kan ha däremot ha mycket nytta av ordlistan, som är omfattande och pedagogisk, med åtta

sidor som tar upp både etablerade begrepp och nya, skapade av Cecilia Aare som en del av forskningsprocessen.

Henrika Zilliacus-Tikkanen

Medverkande

Carola Envall, TD, Åbo Akademi (carola.ennvall@abo.fi)

Charlotta Hilli, FD, universitetslärare i pedagogik företrädesvis
högskolepedagogik vid Åbo Akademi (chilli@abo.fi)

Panu Petteri Höglund, FM, doktorand i tyska språket och littera-
turen vid Åbo Akademi (phoglund@abo.fi)

Else-Britt Kjellqvist, poet, författare, psykoanalytiker (elsebritt.
kjellqvist@gmail.com)

Olli Lagerspetz, akademilektor i filosofi vid Åbo Akademi, docent
i idéhistoria vid Uleåborgs universitet (olagersp@abo.fi)

Lennart J. Lundqvist, professor emeritus i statsvetenskap med sär-
skild inriktning mot organisation och genomförandeprocesser
inom miljöområdet, Göteborgs universitet (lennart.j.lundqvist@
telia.com)

Sven-Johan Spånberg, professor emeritus i engelska, särskilt en-
gelskspråkig litteratur, vid Umeå universitet (sven-johan@
spanberg.eu)

Henrika Zilliacus-Tikkanen, universitetslektor i journalistik,
SSKH vid Helsingfors universitet (henrika.zilliacus@helsinki.
fi)